

Zaicz Gábor (főszerkesztő)

Etimológiai szótár. Magyar szavak és toldalékok eredete.

Budapest: Tinta Könyvkiadó, 2006. 998 pp.

A. Molnár Ferenc

Az etimológia, a szavak, köztük a nevek eredete iránti érdeklődés régi emberi tulajdonság, megtalálható már az antikvitásban és a Bibliában is, s Anonymus ugyancsak etimologizál, mint ahogy a középkori egyházi hagyomány nyomán számos kódexünk is. Kissé közelebb jöve a mához Szenci Molnár Albert magyar–latin szótárának (1604) latin nyelvű előszavából idézek magyar fordításban: „később Göncön Károlyi Gáspár úrnál nemegyszer hallhattam bizonyos szók eredetéről tudós beszélgetéseket. Megfordult néha társaságában Salánki Imre, aki elmondta, hogy Szegedi (Kis) István úrnál egy vendégség alkalmából, Sztárai és Skaricza úr a *podagra*, azaz *köszvény* szóról vitatkozott. Sztárai szerint a szó-összetétel a *köz*-ből és *vén*-ből, mivel a *köszvény* közösleges betegsége a véneknek. Skaricza viszont azt állította, hogy a *kész*-ből és a *vén*-ből van összetéve: kész legyen, készüljön fel a vén, aki köszvényben szenved. Salánki távollétében Károlyi Gáspár azt mondta, hogy ő a szót inkább a *kötöszvény*-ből, latinul *ligamen*-ből eredeztetné. Ezek hallatára tüzetesebben kezdtem magamban gondolkodni bármely szó eredetéről és a magyar kifejezések választékosságáról” (Szenci Molnár 1604/1976: 192-193).¹ S az etimológia iránti érdeklődés, tudjuk, mindmáig él. A „Nyelvtudományi Intézethez beérkező levelek tömegével perrendszerűen is bizonyítani lehet, hogy a nagyközönség valamennyi nyelvtudományi probléma közül kettő iránt nyilvánít érdeklődést elsősorban: a helyes nyelvhasználat és az etimológia iránt. Ezek közül is az etimológia áll az első helyen” (Papp 1967: 165). A külföldi tapasztalatok szintén hasonlóak. A korábbi finn etimológiai szótár (*Suomen kielen etymologinen sanakirja*) egyik szerkesztője egy kollégájára hivatkozva írja: „Kyparskynak minden bizonnyal igaza van, amikor azt állítja, hogy az etimológia népszerűsége szociálpszichológiai okokból ered. A nyelvhelyességi kérdések mellett éppen a szavak – különösképpen pedig a nevek – eredete érdekli a művelt európai nagyközönséget” (Joki 1970: 11). S végül álljon itt egy egészen mai példa. Fehér Béla a Magyar Nemzet 2009. szeptember 2-i számának 7. lapján megjelent *Európai zokni* című kis tárcájában arról ír szellemesen, hogy miközben a zokniját húzta, elgondolkozott a *zokni* szó eredetéről. A pár egyik felét ugyan még keresi, de közben *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótáráért* megy, s látja, hogy a szó ausztriai német, végső soron pedig latin eredetű, s nálunk a XX. század elején jelent meg. Aztán azonban eszébe jut, hogy a nagyapja *zokni* helyett mindig *fuszekli*-t mondott, s ennek is utána nézve kiderül, hogy ez szintén osztrák eredetű, s több más közép-európai nyelv (a szerb-horvát, a cseh, a szlovák [népnyelv]) ugyancsak átvette. Lassan megtalálja a másik fél zoknit is, „de nincs béke a lelkében. Ott lüktet a nagy kérdés: mi lehet az oka annak, hogy a zokni szó a magyarban száz év alatt kiszorította a fuszeklit, holott egész Közép-Európa ezt használja”.

A fenti újabb időkől való idézetek is mutatják, hogy a művelt, érdeklődő olvasó közönségnek is valós igénye: legyen anyanyelvének (általa is kezelhető) etimológiai

¹ *Köszvény* szavunk egyébként a szakirodalom szerint bizonytalan eredetű. „Talán *-vény* deverbális névszóképzős származék. Feltehető **kös-* alapszava ősi örökség lehet a finnugor korból” (Benkő 1967, 1970, 1976; 1984).

szótára. Ez az utóbbi időkben a magyar esetében többnyire a Fehér Béla használta *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* (Benkő 1967, 1970, 1976; 1984. = TESz.) lehetett, amely nyelvudományunk kiemelkedő alkotása, s amely három, a mutatóval együtt négy vastkos kötetben mutatja be a magyar szókincs jelentős részének nemcsak az eredetét, hanem a történetét is. S közben a magyarral érintkező más nyelvekkel kapcsolatos információkat szintén ad. E szótár nagy tudományos apparátussal készült, s nyelvünk, történelmünk és kultúránk megismerésének egyik igen fontos forrása. Terjedelme és módszere miatt azonban – érthetően – mindenek előtt a szakembereknek, a nyelvészethez értőknek való. Ezt mutatja az idézett újságcikk is, amelynek írója nyilván nyelvészeti érdeklődéssel bíró művelt olvasó, a vonatkozó szócikk egy vagy két adatát azonban mégis nem egészen pontosan idézi, értelmezi. A TESz. frissített és rövidített német nyelvű változata, az *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen* (Benkő 1993, 1994. = EWUng.) még inkább a szakembereknek szól, és sok rövidítést is tartalmaz. S mindkét szótárnak, ma már a TESz.-nek is magas az ára, ha egyáltalán valaki antikváriumban még hozzájut. Igaz, olykor kapható még Bárczi Géza *Magyar szófejtő szótárának* (1941) egy-egy újabb lenyomata. Ez a szótár azonban kisebb terjedelmű (6000 szót tárgyal röviden), s érdemei mellett is már részben elavult, terjedelménél fogva pedig igen szűkszavú és számos rövidítés van benne.

Egyértelmű volt tehát az igény egy olyan kézikönyvre, amely a művelt nagyközönség számára kellő mennyiségű ismeretet nyújt, iskolákban is könnyen használható, és nem szakemberek által is jól kezelhető. Ezt az igényt szolgálja az *Etimológiai szótár. Magyar szavak és todalékok eredete* (= ESz.), amely a megjelentetés jó ötletét azzal is kiegészítette, hogy a szavak közé besorolta a todalékokat (képzők, ragok, jelek), s ezek származtatását szintén megadja. Az alapszavakon kívül pedig gyakrabban tesz címszóvá képzett alakokat és összetételeket, illetve a szavaknak frazémákban, szólásokban való jelentésére is többször kitér. Ezen kívül számos olyan hasznos mellékletet is nyújt, amely etimológiai szótárakban nem szokott benne lenni. Így a szótár végén a tárgyalt szavakat és todalékokat az első írásos előfordulásuk sorrendjében szintén közli. A szavaknak eredetük szerint egy összesített listáját ugyancsak megadja: melyek az ősi (uráli, finnugor, ugor eredetű) szavaink, melyek tartoznak egy-egy jövevényszórétegbe (pl. török, szláv), illetve azok alcsoportjaiba, melyek a belső keletkezésűek (az onomatopoeitikusak, képzettek, összetettek stb.), s melyek a bizonytalan vagy ismeretlen származásúak. Végül a *Szakkifejezések lexikona* zárja a könyvet.

A szótár *Bevezetőjében* (VII–XIII) a főszerkesztő, Zaicz Gábor, aki már az EWUng.-nak is egyik szerkesztője volt, általános tájékoztatást ad az ESz.-ről és a magyar etimológiai kutatások múltjára és jelenére is kitér. „Az *Etimológiai szótár* 8945 szócikket tartalmaz. A szócikkek közül 8670 a szavak etimológiáját fejt ki, 275 pedig a todalékok eredetét ismerteti. A szavak etimológiáját ismertető szócikkekben a 8670 címszón túl további 11585 származékszó eredetét adja meg a szótár, így az érdeklődő szótárhasználó összességében 20530 nyelvi elem eredetéről kap tájékoztatást” (XIII). A szócikkeket Dolovai Dorottya, Jankovicsné Tálás Anikó, Sipőcz Katalin és Tamás Ildikó készítette, a todalékok etimológiáját T. Somogyi Magdolna dolgozta ki. *A szavak és a todalékok az első írásos előfordulásuk sorrendjében* című – ötven évenként csoportokra is tagolt – listát Kiss Gábor sorozatszerkesztő állította össze, a *Szakkifejezések lexikona* pedig Dolovai Dorottya és Sipőcz Katalin munkája. Mint a főszerkesztő írja: „Elsődleges célunk az, hogy a magyar szókincs elemeire irányuló eddigi magas színvonalú etimológiai kutatásokat

összegezzük a művelt nagyközönség igényeinek megfelelően egyetlen kötetben. Forrásként elsősorban *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótárát* és ennek német nyelvű változatát használtuk a szócikkek tartalmi részének összeállításában” (XI). A címszavakat azonban úgy válogatták – a TESz.-ben lévők egy részét elhagyva, ugyanakkor kétszáz új szót bevéve (*allergia, cunami, globalizáció* stb.), – a szócikkek megfogalmazását úgy dolgozták át, rövidítették le, hogy megfeleljenek az ESz. tudománynépszerűsítő jellegének. Így a fő információkra koncentráltak, több mászt mellőztek, a magyarázatokat pedig többnyire egyszerűsítették, tömörítették. A címszó első előfordulásának adatát évszám jelzi, a jelentést külön csak akkor adják meg, ha homonimákról van szó, vagy ha a jelentés nem köznyelvi vagy szélesebb körben ismert. *A Bevezetőt Irodalomjegyzék* és a 16. század végéig írt, megjelent fontosabb nyelvemlékek jegyzéke követi.

Az ESz. ismertetését-bírálatát az a szempont vezetheti, hogy mennyiben valósította meg a szótár a célját, és azt milyen színvonalon tette. Tudomásul kell tehát vennünk, hogy terjedelmi okokból például számos toldalékolt formát nem közölhetett, csökkentenie kellett a jelentések számát, és a jelentésfejlődések kérdéseit is kevésbé taglalhatta.

Úgy gondolom, az ESz. elérte célját: megszületett az első viszonylag terjedelmesebb és a nagyközönség számára is könnyebben használható (egykötetes) magyar etimológiai szótár. Szócikkei rövidebbek, oldottabb fogalmazásúak, ugyanakkor tudományos fedezet áll mögöttük, amit elsősorban az eddigi kutatások, főleg a TESz., valamint az EWUng. biztosít. S helyeselhető az a koncepció is, amely a nyelvi használatához igazodva nagyobb teret enged a képzett és összetett szavak címszóként való szerepeltetésének. A toldalékok tárgyalása, a már említett mellékletek: a szavak toldalékok időrendi listája (a *magyar* 870 körüli adatától a *cunami* 2005-ös megjelenéséig), a szavaknak az eredetbeli csoportok szerinti összesített közlése, a műszójegyzék stb. szintén hasznosak, értékes többletet jelentenek.

Recenzióban ugyanakkor elsősorban nem az általam is pozitívan értékelt munka érdemeit részletezem, hanem – egy újabb kiadás vagy más leendő hasonló munkák érdekében is – meg- és tovább gondolható szempontokra, javítandó, pótlandó tényekre, adatokra hívom fel a figyelmet. Megjegyzéseim általában a lapszámok sorrendjében következnek.

Bár a műszójegyzékben szerepelnek, és a *Bevezetőben* jó érzékkel egy rövid nyelvrokonítási-nyelvtörténeti magyarázat is helyet kapott; külön, rendszerszerűen is érdemes lett volna megemlíteni itt a finnugor kori, ősmagyar stb. minősítések jelentését, azok időbeli határait, valamint még a nyelvi és a genetikai rokonság viszonyát, különbségét is. S jó lett volna már itt hangsúlyozottabban megjegyezni, hogy a szavak nagy részének több jelentése van, és az időrendben első adaté – aminek az évszámát az Esz. mindig közli –, számos esetben nem a mai. Nyelvünk legfontosabb jövevényszórétegei között kár volt megemlíteni a „kaukázusi”-t (a néhány ide vonható szó mind vitatott, s a megnevezés sem egyértelmű) és a bizánci görögöt (ezt a könyv végén lévő csoportosításban nem is találjuk), ilyenként is csak egy-két bizonytalan eredetű szó jöhet számításba.

Az Irodalomjegyzékbe még beveendő Berrár Jolán *Magyar történeti mondattana* (Bp. 1952). A XVI. század végéig született fontosabb nyelvemlékeink jegyzékével kapcsolatban pedig két sajtóhibát említek: a Veszprémvölgyi apácák alapítólevele fennmaradt másolatának dátuma 1109, nem 1009; a Mondensei Glosszák helyett pedig Mondseei Glosszák írandó; s megjegyzem még, hogy a Batthyányi-kódex (graduál) az

újabb kutatások szerint nem XVI. századi, hanem a XVII. század elejéről való (l. pl. Czeglédy 1978; Dobszay 1982: 100–112).

Természetesen az ESz. legnagyobb részét, 941 oldalt maguk a szócikkek teszik ki. Velük kapcsolatban először egy-két általános kérdést vetek fel. Noha a jelentéstani problémák rendszeres és részletesebb tárgyalását az ESz. terjedelmi okokból sem vállalhatta, s szükség esetén a szócikkek nagy részében a jelentésváltozásokra kellő mértékben ki is tért (l. *hiedelem*, *negédes*, *ravasz*, *ravatal*, *tárgy* stb.), vagy a megfogalmazásból a jelentésváltozásokra lehet következtetni, e területre mégis némileg több figyelmet lehetett volna fordítani. Jó pár szócikkben szívesen látnék még egy vagy két (további) megjegyzést, adatot, magyarázatot. Ha például tudjuk, hogy a *csata* szó eredetileg kisebb csapatot, portyázást vagy harci cselekményt jelentett (így pl. Balassinál, Zrínyinél stb.), jobban megértjük a származékoknak (pl. *csatázik*, *csatározik*) és az általunk átvett szerb-horvát szónak, valamint a tőlünk kölcsönzött megfelelő szlovák és lengyel szónak a magyar *csata* eredeti, régi értelmére utaló jelentéseit is. *Csőr* szavunk szócikkében annak a megállapítása mellett, hogy a szó a nyelvújításkor a *cső* és az *orr* összevonásával keletkezett, még meg lehetett volna említeni, hogy régen a madarak csőrét is *orr*-nak nevezték. (Ugyanakkor ennek az *orr* szócikkében való megjegyzése valóban nem volt szükséges.) Az *egyház* szó kapcsán is jó lett volna közvetlenül megmondani, hogy az eredeti jelentése 'templom' volt, amit ma is őriznek helynevek (pl. *Nyíregyháza*) és a *székesegyház* szavunk. A *konfirmál* (*konfirmáció*) szócikke szintén pontosabb lenne, ha egyértelműen kiderülne, nem csak a latin adatokból lehetne rá következtetni, hogy ezeknek a jövevényszavainknak az eredeti jelentése a magyarban is 'megerősít' volt, s a '(protestánsoknál) hitében megerősít' értelem csak jóval később alakul ki, mint ahogy a konfirmáció gyakorlata is.

Meggondolandó még, hogy ha egy fogalomnak nem csak az illető szó a jelölője, ne említsük-e meg rendszeresebben az egyéb elnevezéseket is. Így azt olvassuk például a *domonkos* és a *ferences* szócikkében, hogy ezek a rendek már az 1220-as években megtelepedtek Magyarországon. Ugyanakkor e szavak első előfordulása 1570, illetve 1838. Igen, mert a domonkost nevezhették például *prédikátor szerzetbeli fráter*-nek, a ferencset *Szent Ferenc szerzetéből való*-nak, *Szent Ferenc szerzetebeli*-nek (l. pl. Jókai-kódex, 1372 u.; Margit-legenda, 1510; Domonkos kódex, 1517), *cseribarátnak*; stb. Például a *testvér* (1650) szócikkében az ESz. is említi a korábbi megnevezéseket (*atyafi*, *egyvang* stb.), amiket még kiegészíthetünk a Margit-legendában gyakori *egy méhben feküdt atyafia*-val.

Az is lehet vita tárgya, hogy ha egy címszó más alakja már korábban előfordul, mit vegyünk az első előfordulás dátumának, például: *co* (1558: *czobe*, de 1497/1498: *czoyathokky*); *siserahad* (1876, de: 1791: *Zsizsara hadgya*); vesd össze TESz. Szerintem ez esetekben lehet az utóbbiakat, a korábbiakat.

A TESz. és az EWUng. után megjelent szakirodalom feldolgozásából néhány adat kimaradt (l. pl. Horpácsi Illés meggyőző cikkét az *ápol* onomatopoeitikus eredetéről. MNy. 89/1993/: 340–342 vagy A. Molnár cikkét a *szemöldök* etimológiájáról. Nyr. 93/2002/: 78, avagy a *csoszog*-nak Bornemisza Electrájából, tehát már 1558-ból kimutatható */ki/cosz* alapszaváról. MNy. 94/1998/: 67).²

²Az újabb szakirodalomból kiegészítésként többször hivatkozom saját cikkeimre is (nem minden idézhetőre). A saját cikkek túlsúlyának, amit nézzem el nekem az olvasó, az az oka, hogy – érthetően – ezekre jobban emlékszem, illetve bibliográfiai adataik számomra könnyebben hozzáférhetőek.

Az ESz. örvendetesen merít az újabban megjelent szavakból is (l. fentebb), ezen az úton még tovább is lehetne menni, bevenni például az *euró*, a *kommunikál*, a *kommunikáció*, az *oké* és a *szia* szavakat.

Persze, kétségtelen, hogy a kívülről könnyebben vethet fel ajánlható dolgokat, kívánalmakat, a főszerkesztő és a kiadó az, aki közvetlenül szembesül például a terjedelem kérdésével.

Az ESz. egyes szócikkeihez szintén fűznék néhány kiegészítést, pontosítást. Az *-and/-end* jövődő-jélet a szótár helyesen az *-amod/-emed* képzőbokorból eredezteti, s még a Halotti Beszéd *emdül* 'enni fogsz' alakját is idézi. Érdeemes lett volna azonban megjegyezni, hogy az *-amod/-emed* kezdő-mozzanatos képző, s a jövő idő kifejezése a kezdés funkciójának a jelölésével függ össze (amit elkezd az ember, azt a jövőben csinálja is). A jövő idő segédigéjévé váló *fog* (ez kimaradt ESz.-ből) szintén 'kezd' jelentése alapján kapta később ezt a funkcióját (vö. *hozzáfog*, *nekifog*). A *-ba/-be* rag eredetéről azt olvassuk, hogy a **bele* 'bél' főnév és az *-é* határozórag kapcsolatából alakult ki. Az *-é* ragban azonban már benne lappang a szóvégi magánhangzó: a *belé* egy *bele* szótó és a még félhangzós *-i* (*j*) lativusrag összetapadásából lett úgy, hogy a véghangzó és a rag kapcsolatából létrejött *ei* diftongus *-é*-vé monoftongizálódott. Egyébként néhány toldalék (*-a/-e* kicsinyítő képző, *-ék*, *-ít* ~ *-ajt/-ejt*, *-ná/-né*) hangfejlődését tárgyalva a félhangzós *i* jelölve is van, csak sajnálatosan a veláris *i* jelével (az *i* alatt lévő fél karika felfele, nem lefele nyitott).

Az *izmaelita* szócikkében azt olvassuk, hogy „A magyarban a 10. század óta így nevezték a Magyarországot elfoglaló iszlám hitű népeket”. Magyarország nagy részét a XVI. században foglalták el az iszlám hitű törökök, őket azonban magyarul általában nem izmaelitáknak nevezték. A (középkori) Magyarországra betelepülő mohamedán lakosokat, kereskedőket hívták így is. A *köt* szó 'varázserővel megront, valamiben megakadályoz' értelme elsősorban nem az összekötött szőr- vagy hajcsomókkal végzett babonás rontás révén alakult ki, hanem azért, mert „bizonyos testrészeken alkalmazott csomók, elkötések gátolták az egyes testi funkciókat” (TESz.). A *mese* szó 'találós mese, kérdés; találós mesét, kérdést felad, megfejt' jelentése valószínűleg az alapnyelvig visszavezethető, ez az ige-névszói jelentéspár ugyanis a rokon nyelvekben szintén megvan, s még például a mandzsutunguz nyelvekben is (vö. A. Molnár: NyK. 87/1985/: 43). Így jobban érthető a szónak az ESz. által említett eredeti 'parabola, rejtvény' értelme. Az *óriás* szó egyik magyarázata a szót az ószövetségi *Uriás* nevéből származtatja, „aki minden bizonnyal nagyon erős és magas testalkatú volt, hiszen Dávid nem tudta legyőzni, ezért megölette”. Dávid király és Uriás azonban sohasem vívtak meg egymással. Dávid azért ölette meg Uriást (utasítva fővezérét, hogy a harcban hozza veszélyes helyzetbe), mert amíg Uriás hadban volt, megkívánta és teherbe ejtette a feleségét, Uriás viszont visszajöve nyilván tudomást szerzett erről, mert nem ment vissza a házába, hanem aztán újra a sereghez indult. A *pokol* szónak jó lett volna megemlíteni a (rég) 'alvilág' jelentését is, ez megmaradt például a credóban: „[Jézus Krisztus]... Szállá alá *poklokra*, harmad napon föltámadt a halottak közül” (a régi fordításokban: *halottaiból*), és gyakori a Biblia ma is használt revideált Károlyi-féle fordításában (1908), valamint Szenci Molnár zsoltárfordításaiban is. Sisera seregéről a

Ismertetésem a legújabb etimológiai szakirodalom feltárását nyilván nem vállalhatta fel; de megjegyzendő, hogy az utóbbi években is természetesen több szerző írt etimológiai, szótörténeti tárgyú cikkeket, publikációkat.

Bibliában nem olvasható, hogy jöttment és fosztogató volt, csak az, hogy húsz évig uralkodott Izraelen, majd egy vesztes csata után menekült. A *siserahad* 'zajos, nyüzsgő embertömeg, gyereksereg' jelentése elsősorban a név hangutánzónak érzett voltával függ össze, ezt mutatják a szóalak variánsai is (l. pl. TESz.). A *szélhámos* 'csaló, szeleburdi' jelentése pedig nem a *szél* 'levegőmozgás' szó hatására fejlődhetett ki, hanem a szélső hámba fogott „lógós” lóhoz, csikóhoz való hasonlítás alapján, amely nem, vagy kevésbé hűz (l. A. Molnár: Nyr. 110/1986/: 158–161; 111/1987/: 375; EWUng).

A *szavak eredet szerinti csoportosítása* című, a szótár végén a vonatkozó szóanyagot csoportok szerint közlő, felsoroló összefoglaló részhez (969–990) szintén tehető néhány megjegyzés, korrekció. Ősi (alapnyelvi) szavaink esetében több szóról nem lehet biztosan eldönteni, hogy uráli, finnugor vagy ugor eredetű-e. Ennek az az oka, hogy egy vagy több rokon nyelvi megfelelés bizonytalan. (Pl. a *far* és a *fázik* legalábbis ugor, de esetleg uráli eredetű.) Ilyenkor a szó mind az uráli, mind az ugor (és/vagy finnugor) szavak közé kérdőjellel (?) került be. Az ilyen helyzetre e szólista elején valahogy utalni kellene: azaz arra, hogy a kérdőjelek ellenére az illető szavak „biztosan” alapnyelvi, ősi eredetűek. Az alapnyelvi szavak között az ESz. néhány olyat is felsorol, amelynek legfeljebb a töve lehet az, maga a szó már a magyarban keletkezett továbbképzéssel, például: *köszvény*, *keserű*, *savanyú*, *titok*. S nem ősi szó a *topán* sem. A *harminc* és a *kilenc* pedig az ősmagyarban keletkezett összetétel, csak az utótagjuk permi jövevényszó. Ez így olvasható e szavak szócikkében is. A *kefir*, a *körte* és a *ló* még kérdőjellel sem lehet kaukázusi eredetű, az illető szócikkekben is mást olvasunk (nemzetközi, török, ill. ugor származtatást) az, hogy egy szó a nekünk átadó nyelvbe honnan kerülhetett, a magyar etimológia szempontjából nem meghatározó. A *virágvasárnap* nem déli szláv jövevényszó, hanem szláv mintára keletkezett összetétel. Kérdés, a latin jövevényszavak után érdemes volt-e még néhány kisebb alcsoportot felvenni: egyházi latin, hazai latin stb.; a fő és az alcsoportok tagjai többször nehezen különíthetők el egymástól. Az önkéntelen hangkitörésből származó szavak közül kimaradt az *ó* (*oh*). A *felszín* és a *tengerszem* szavakról a szócikkükben azt olvassuk, hogy latin vagy német mintára keletkezett összetételek, a *névszó*-ról pedig, hogy német mintára keletkezett összetett szó. Ezek tehát az összegző szólistában tévesen kerültek a *Latin mintára keletkezett származékszavak* közé.

A könyvet záró, a szélesebb olvasóközönséget szintén segítő *Szakkifejezések lexikonához* (991–998) ugyancsak tennék egy korrekciót. Az *elég* nem az *elegendő*-ből keletkezett egyszerejtéssel (992), ez a példa téves. (Az *elegendő* keletkezett így az *elegendő*-ből.)

Végül az ismertetés summázataként – részben a már jelzett véleményem megismétlésével – a következőt mondhatom. Az ESz. megállapításai, adatai között esetenként előfordul ugyan kiegészíteni, javítani vagy meggondolni való, de ne feledjük, több mint húszezer nyelvi elemet és számos mellékletet tartalmaz. Megismétlem, hogy a szótárt jó, igen hasznos munkának tartom, amely a népszerűsítő jelleget és a tudományos ismeretközlést össze tudta egyeztetni, s a művelt nagyközönség, az oktatás számára is először adott könnyen kezelhető módon nagy mennyiségű használható, „alkalmazható” etimológiai, valamint szótörténeti tudást, ismereteket, sőt új szempontokat is. Mindezt technikailag szép, célirányos kivitelben publikálta a Tinta Kiadó, amely az ESz.-al tovább gyarapította a nyelvtudományi munkák megjelentetésében szerzett, immár tudománytörténeti jelentőségűnek mondható érdemeit.

Irodalom*

- Benkő Loránd (főszerk.) 1967, 1970, 1976; 1984. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* I–IV. köt. (A IV. köt. a Mutató.) Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Benkő Loránd (főszerk.) 1993, 1994. *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen*. Band I–II. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Czeglédy Sándor 1978. Megifjodó öreg graduálok. *Confessio* 2/4: 68-78.
- Dobszay László 1982. A magyar graduálirodalom első emléke. *Magyar Könyvszemle* 98: 100-112.
- EWUng. = Benkő, Loránd (főszerk.) 1993, 1994.
- Joki, Aulis J. 1970. Az etimológiai kutatás mai helyzete. *Magyar Nyelv* 64: 4-12.
- Papp László 1967. Szótörténet és etimológia. In: Imre Samu és Szathmári István (szerk.) *A magyar nyelv története és rendszere. A debreceni nyelvészkongresszus előadásai*. Szerk.. Budapest: Akadémiai Kiadó. 164-167. (Nyelvtudományi Értekezések 58. sz.)
- Szenci Molnár Albert 1604/1976. *Dictionarium Ungarico–Latinum*. Előszó. Ford. Borzsák István. In: *Szenci Molnár Albert válogatott művei*. Tolnai Gábor irányításával sajtó alá rendezte Vásárhelyi Judit. Budapest: Magvető Könyvkiadó. 1976: 190-196.
- TESz. = Benkő Loránd (főszerk.) 1967, 1970, 1976; 1984.

* Tekintettel a cikk jellegére, a pusztán csak egy-egy etimológiai szócikkre vonatkozó, rövidített bibliográfiai jelzéssel – de a visszakeresést biztosító módon – közölt szakirodalmat az *Irodalomba* nem vettem be.

Jürgen Esser

Introduction to English Text Linguistics

(Bevezetés az angol szövegnyelvészetbe)

(Frankfurt am Main: Peter Lang, 2009. 209 pp.)

Andor József

Íme a legújabb szövegnyelvészeti bevezető tankönyv! Szerzője a Bonni Egyetem Modern Angol Nyelvészeti Tanszékének vezetője. A könyv a Peter Lang könyvkiadó Textbooks in English Language and Linguistics (TELL) [Angol nyelvi és nyelvészeti tankönyvek] c. tankönyvsorozatának második köteteként jelent meg.

Ismertetésem és kritikai észrevételeim tételzése előtt megjegyzem, hogy a könyvsorozat kötetei tanulóbarát módon szerkesztettek: az adott nyelvészeti tudományterületre vonatkozóan széleskörűen átfogó s tanítható ismereteket adnak közérthető nyelvezetet használva, különös figyelmet fordítva a tárgyalt szakterminológia azonnali értelmezésére és szakirodalmi forrásának megadására. Minden egyes fejezetet a tárgyalt ismeretanyagot átfogó kérdések és kapcsolódó feladatok, valamint további szakirodalmi tételek adatai zárnak. Nem kis értéke a könyvnek karcsú terjedelme, ezáltal garantált, hogy a tananyag a bölcsészképzés egy félévében is könnyen elsajátítható. Hiányossága viszont, hogy függelék formájában a szerző nem készített tananyagához a terminológiát összefoglaló glosszáriumot.

A tankönyv első, bevezető fejezete ismerteti a szövegnyelvészet tárgyát s fejlődéstörténetét, diszciplináris alapmodelljeit, legfőképpen Halliday és Hasan (1976), deBeaugrande és Dressler (1981), Hoey (1991), Vater (2001) munkáira alapozottan. Összeveti a 'textus' fogalmára vonatkozó nézeteket a 'diskurzus' felfogását körvonalazó nézetekkel. Látható, hogy míg a textus fogalmát a szövegnyelvészet klasszikusai leginkább az írott szövegek produkciójára és vizsgálatára vonatkoztatták, addig diskurzus alatt a szóbeli kommunikációnak általában a mondatnál nagyobb terjedelmű példányait értették. Az ismertetésből kitűnik, hogy a diszciplína kezdeti szakaszában számos szerzőnél gyakorlatilag összemósódott a két szövegfogalom tartalmának értelmezése. Talán a legmarkánsabb módon van Dijk (1980) választotta szét a két fogalmat egymástól, körvonalazva természetük sajátosságait, kimutatva hatókörüket. Ő a 'szöveg' nyelv- és kommunikációelméleti státusát tisztázta sikeresen, megalapozva ezzel a szövegten tudományterületét és hatáskörét, a 'diskurzust' pedig produkciós terméknek, azaz alapvetően a parole-nyelvészet körébe tartozó fogalomnak tartotta, amivel pedig a ma is releváns tudományterület, az ún. diskurzusanalízis megalapozásához járult hozzá jelentős módon.

A szövegeket elemző két tudományterület ilyen módon komplementer viszonyban áll egymással. A releváns nézetek áttekintése során Esser rámutat arra, hogy a diszciplína fejlődéstörténetében kulcsszerepet játszó Halliday és Hasan (1976: 1-2) szemléletében a szöveg alapvetően szemantikai, nem pedig grammatikai státusú. Az általuk fémjelzett brit iskola jeles mai képviselője Hoey, aki az ún. szemantikai prozódia, a lexikális egységek illeszkedése és esetleges polaritásuk vizsgálata terén végzett (és végez ma is) úttörő vizsgálatokat (1991 és 2005).

Bár a bevezető fejezet megalapozottan építkezve ismerteti és ütközteti a diszciplína legjelentősebb képviselőinek nézeteit és az általuk létrehozott modelleket, egy-

két pontatlanság és hiányosság mégis „becsúszott” az áttekintésbe. Hiányolom azt, hogy a szövegszerűség fogalmának leírásakor a szerző csupán a természetes nyelvi szövegek klasszifikációját érinti; annak ellenére, hogy médiafüggő és nem médiafüggő típus alapján osztályozza a szövegeket. Nem hívja fel a figyelmet arra, hogy nem nyelvi, így például vizuális és auditív, azaz zenei szövegek is léteznek, amelyek természetüknél fogva médiumfüggők. Ezek szövegszerűségével Petőfi szemiotikai alapú szövegfeldolgoása foglalkozik. Petőfi S. János az európai szövegtani kutatások egyik megalapozója volt, munkásságának egyik legfontosabb szakaszát éppen Németországban, a Bielefeldi Egyetemen töltötte, ám a német Esser tankönyvében egyszer sem hivatkozik rá. Mindenesetre, a jelen tankönyv nem nevezhető általános szövegtani munkának, hanem, ahogy címében is megfogalmazódik, bevezetést nyújt az angol nyelv szövegnyelvészeti vizsgálatába.

Súlyosabb hiba ebben a fejezetben és a későbbiekben is a szövegösszetartó normák (Esser nem említi meg a 'norma' fogalmát) tárgyalásakor a 'kohézió' alapvetően grammatikai alapú értelmezése (11). Nézetem (és Petőfi 2004, valamint van Dijk és a kognitivisták szemléletű szövegtanok, szövegnyelvészeti munkák szerzőinek nézete) szerint a kohézió elsősorban nem grammatikai természetű, azaz például nem a szövegen belül megvalósuló pronominalis alapú referencia létrehozását biztosító összetartó erő, hanem a szöveg lexikájának összetartó normája, ami biztosítja a kollokációs kapcsolatok megfelelő voltát. Ennek megfelelően a fentebb már említett szemantikai prozódia sem formai, hanem alapvetően jelentés alapú. A szintén a 11. oldalon tárgyalt 'koherencia' pedig (Petőfi nyomán) nem csupán szemantikai, hanem legalább olyan mértékben pragmatikai jellegű szövegösszetartó erő, kognitív alapú, a háttérismeretekre (elsősorban a konceptuális keret- és forogatókönyvszerű információkra) támaszkodó norma. Azok az ismérvek pedig, amelyeket Esser a kohézió megvalósulásának módjaként tárgyal, sorra a Petőfi által 'konnexitásnak' nevezett, alapvetően a grammatikai közös tudást előhívó ismeretek tárgykörébe tartoznak. A szövegösszetartó normák Petőfi szemléletében hármast rendszert képeznek, melynek fokozatai a 'konnexitás' (ez a legobjektívabb természetű norma a rendszerben), a 'kohézió', valamint a 'koherencia' (amelyben objektív és szubjektív alapú világismereti tények egyaránt szerepet játszanak). Esser nem használja a konnexitás fogalmát, összemosza a körébe tartozó szövegjelenségeket a kohézió tartalmába tartozókkal.

A szövegnyelvészet alapvető kutatási irányainak összegzése során Esser helyesen emeli ki a kohézió és a koherencia vizsgálatát. Amint az a könyv második fejezetéből kitűnik, a grammatikai természetű, a konnexitás körébe tartozó sajátságok szorosan kötődnek/ köthetők a szövegnél alacsonyabb nyelvi szintek, így a szintaxis, a morfológia, vagy akár a prozódia területéhez. A szerző ugyancsak helyesen mutat rá arra, hogy a tradicionálisan elsősorban mondatközpontú (megnyilatkozásalapú) beszédaktusos pragmatikai vizsgálat alkalmazható a szövegprodukción és a szövegfeldolgozás folyamatainak tanulmányozása során is, s egy ilyen irányú vizsgálat szoros összefüggésben áll a szövegprodukciónak ökonómia tényezőinek feltárásával. A releváns szakirodalmi háttér áttekintő fejezetet szemléletes, a szakirodalomból vett és saját kútfőből származó példanyag zárja a szövegiség legfontosabb ismérveinek (de Beaugrande és Dressler (1981), valamint Vater (2001) munkájára alapozott) ismertetésével együtt.

A tankönyv második és harmadik fejezete a formális textúra, azaz a szöveg formai megjelenítésének kérdéseivel foglalkozik. Ezen belül a második a médiumfüggetlen elemek és struktúrák szerepét, összetételét vizsgálja. A fejezet első részében Esser a szöveget

képező mondatformák váltakozásával és variációinak számbavételével, az elemek sorrendiségének kérdésével foglalkozik. Tárgyalásában központi szerepet kap a már ismert, valamint az új információ szöveggörnyezetben való elhelyezkedésének, a Prágai Iskola reprezentánsainak terminológiája szerint a tematizációs és rematizációs viszonyok viszonyrendszere, a Daneš által tematikus progresszióknak nevezett szövegtematizáció vizsgálata (1974). Az érvelés, az előre- és visszautaló folyamatok tárgyalása során újból felbukkan az a hibás nézet, mely szerint a pronominalizáció lexikai, kohéziós eszköz, ahelyett, hogy annak grammatikai státusa alapján a folyamat a Petőfi által konnexitásnak nevezett szöveg-reprezentáció körébe tartozna, s csupán lexikális helyettesítő eszköz mivelta alapján érintené a kohézió normarendszerét, hasonlóan a lexikális tartalmú kohéziós eszközök (pl. adott lexikális mezőt reprezentáló szinonim kifejezések) funkciójához (34). Megítélésem szerint a bemutatás során túlzott súlyozást kap a kifejezetten mondat (s nem szöveg) szintű érvelés (43 – 58), bár kétségtelen, hogy az Esser által tagmondat-komplexumnak ('clause complex') nevezett szövegbe ágyazódás már túllépi a szintaktikai elemzés határvonalait.

A fejezet második részében a szerző a szöveg formai reprezentációjának lexikális hálózatokban, lexikális sémákban történő megvalósulását elemzi, leginkább Hoey 1991-ben publikált közismert monográfiájának eszköztárát használva. Alapvetően a koreferenciális viszonyok lexikális alapjait mutatja be, különös figyelmet szentelve a tematikus elrendeződést befolyásoló szavak (kulcsszavak) helyének és státusának azonosítására. Sem Esser, sem pedig Hoey nem tárgyalja azonban a kulcsszavak szövegszervező státusát, tartalmi szerepük ún. fogalmi sémákba ('keretekbe' és 'forgatókönyvszerű ismeretekbe') rendeződésének elemzésével (lásd Andor 1989) egyikük sem foglalkozik. Talán ezért nem is véletlen, hogy a 'kulcsszó' mint terminus nem is szerepel a tankönyv tárgymutatójában. Érdekes viszont az, ahogy a kollokációk természetességét Halliday (1966) nyomán a struktúrák variálódása (azonos tövekre épülő szófaji variációk) nyomán kimutatja.

A lexikális reprezentáció kérdéseinek tárgyalása után a fejezet befejező részében Esser a korpusznyelvészet segítségével végzett szövegosztályozás kérdésével, a szövegműfajok, regiszterek és a szövegtípusok azonosításának problematikájával foglalkozik. Alapvetően korpuszalapú formális osztályozást mutat be az immár klasszikusnak tartható *Survey of English Usage* korpusz alapján, szociolingvisztikai tényezőkre és nyelvstatisztikai adatokra egyaránt támaszkodva. Halliday (1966) nyomán bemutatja, hogy a regiszterek azonosításának kritériumai a nyelvhasználatban gyökereznek, azaz pragmatikai bázisúak, jellemzőik megállapítása során a kutatóknak nagy segítségére vannak a stílusban modelljei és fogalmi rendszere. Ugyanakkor észrevételezem, hogy nem történik meg megbízhatóan a szerző által a regiszter és a zsáner kritériumrendszerének precíz szétválasztása, jellemzésük átfedéseket tartalmaz. Ugyanez a precizitást illető hiányosság nem róható fel a szövegműfajok és a szövegtípusok elkülönítésében, sajátságaik megállapításában, melynek során a szerző elsősorban Biber és Finegan úttörő, korpuszalapú megközelítését tekinti alapnak (1986), s kilenc szövegtípust azonosít. Az ismertetés és érvelés megfelelően kiválasztott szövegpélda-bemutatókkal, típusok azonosításával, bár különösebb elemzés nélkül zárul. Itt jegyzem meg, hogy Bibernek a témáról szóló új tankönyve várhatóan jelen év őszén jelenik meg a cambridge-i egyetemi kiadónál (Cambridge University Press) (Biber and Conrad 2009).

A második fejezetre épülő harmadik a formális textúra médiumfüggő sajátságait taglalja. Kimutatja az írásbeli és szóbeli szövegek megjelenítésének eltéréseit. Nem tartom

szerencsésnek, hogy ennek során esetenként német nyelvű szövegmintákat alkalmaz (97 és 104). Ugyanakkor kiemelendő, hogy az új szövegműfajok és típusok, így az elektronikus szövegek nyelvezetének sajátosságait is tárgyalja, rámutatva például az SMS szövegekben tapasztalható nyelvi játékoságra. Fontosnak tartom a pontuáció szerepének tárgyalását szóbeli és írásbeli szövegek esetében, s azt, hogy ennek vizsgálatával hogyan fejezhető ki látványosan a szöveg vagy diskurzus szerzőjének értelmezési elképzelése, szándéka. Az érvelést számos, különféle szövegműfajt és regisztrert képviselő szöveg minta bemutatása kíséri, ezek elemzése során Esser a kultúrspecifikus jellemzők szerepére is rámutat. Ebben a fejezetben jelenik meg a szövegek formális reprezentációjának strukturális aspektusa, a mikro- és a különféle makrostrukturák (külső, azaz a szövegkomponensek fizikális elrendeződését illető, és a szemantikai, azaz a belső, tartalmi kompozícióra vonatkozó szerkezeti egységek) funkcionális alapú elkülönítése. Mikroszinten a más források által is tárgyalt jelenségek mellett leírja és interpretálja a szövegek minimális konstituenseinek szerepét, beleértve a szövegprozódia egységeinek funkcionalitását.

A textúra formációjának tárgyalását követően a negyedik fejezet a szemantikai jellegű szövegösszetartó erő kérdéseit elemzi, kiemelten tárgyalva a pszicholingvisztikai jellegű, kognitív státusú funkciókat. A fejezet elején a korábban, a második fejezetben már érintett kérdéskör, a szöveg lexikális reprezentációját illető szóválasztási preferenciák tana és a jelentéses kifejezések lexikális illeszkedése (Hoey 2005 terminológiája szerint az ún. 'lexical priming') vetődik fel ismét. Ennek értelmében a szavak mentálisan választódnak ki kollokációs kapcsolatok megjelenítésére (131). Hoey nyomán Esser is tárgyalja a kifejezések kollokációs potenciáljának kérdését, azt, hogy szemantikai tartalmuk milyen alapon vonzza a kifejezéseket (akár típusosan is) egymáshoz. A típusos kollokálódás a korábban már szintén említett szemantikai prozódia, polaritás-tartalom kifejeződését, szemantikai alapú asszociáció megvalósulását eredményezheti. Hoey (2005) úttörő munkát végzett azon a téren, hogy (Sinclair 2004 nyomán) ne csupán a közvetlen kollokációs kapcsolatokra (ún. lokális kollokáció), hanem a szövegegészben megvalósuló, tematikus alapú texturális kollokációra, lexikális illeszkedésre is rámutasson. Esser tankönyvében helytállóan hangsúlyozza, hogy ilyen irányú kutatások csak korpuszalapú vizsgálatok révén hozhatnak releváns, megbízható eredményt. Kár, hogy sem Sinclair, sem Hoey, sem pedig Esser nem jutott el a kulcsszói státus ilyen alapú értelmezéséhez.

A fejezet második részében Esser, Fillmore nyomán, a konceptuális alapú keretszemantika szövegnyelvészeti alkalmazásával foglalkozik. Kiemelt státust kap ebben a szavak szituáció előhívó, aktivizáló potenciálja. Fillmore (1977) nyomdokain haladva Esser sem választja szét a háttértudás (scenic knowledge) és a keretismeretek (frame-based knowledge) tapasztalati úton szerzett ismeretkomplexumának tartalmát. Az ezeket a konceptuális típusú ismereteket kiegészítő, (Schank és Abelson (1977) nyomán) forgatókönyvszerű strukturáknak nevezett tudástól azonban megkülönbözteti őket. Fillmore is, Esser is kiemeli, hogy ezeknek a fogalmi strukturáknak kulcsfontosságú a szerepe az ún. háttértudás szerveződésében (Clark 1996), amely a szövegkoherencia szemantikai-pragmatikai alapú kialakítását biztosítja a szöveg létrehozójának és befogadójának részéről egyaránt. Esser, de Beaugrande és Dressler (1981) alapmunkája nyomán a koherenciának négy síkon történő megvalósulását taglalja: a prozódiai, a stilisztikai, a szintaktikai és a szemantikai-pragmatikai koherenciát. Nézetem szerint a koherencia csupán az utóbbi szintet illetően alakítható ki, az előző három ennek következményeként az interpretálhatóság szintjén adódik, s normái jóval objektívabbak a szemantikai-pragmatikai

bázisú szövegösszetartó erőnél. A különféle konceptuális struktúráknak szerepe van a szöveg és diskurzus retorikai szerkezetének kialakításában: hatással van tematikus hálózatának reprezentációjára, az egyes hálók mennyiségi mutatójára, írásbeli szövegek esetében a paragrafikus tételezés módjára, a szöveg szintaktikai konstituenseinek nucleus és szatellita státusú elrendeződésére.

Ezt követően Esser a szövegek makro- és szuperstruktúráinak szerveződését taglalja a van Dijk és Kintsch által azonosított makroszabályok (1983) működésének ismertetése révén. Helyesen mutat rá arra, hogy az információ törlését, a szövegkonstrukciót biztosító és az általánosítást végrehajtó szabályok szoros összefüggésben működnek a korábban ismertetett konceptuális szerkezetekkel, a szövegben megmutatózó perspektivakusság lexikális és propozicionális alapú folyamataival. A szerző a szuperstrukturálódás szintjeit a narratívák ún. történet-nyelvtani feldolgozásának ágrajzos formájában modellálja, ismertetésében azonban érdekes módon nem jelenik meg hivatkozás a múlt század 80-as éveiből ismert történet-nyelvtanok egyikére sem. A fejezetet a szöveg tematikai progressziójának újbóli tárgyalása zárja, leginkább a Prágai Iskola funkcionális mondatperspektíva modelljének keretében, Daneš és Mathesius munkássága alapján.

A tankönyv két utolsó fejezete rövidebb terjedelmű. Az ötödikben Esser a szövegbefogadó szemszögből szemléli a szövegkonstrukciós produkciós stratégiákat, különös tekintettel a nyelv effektív használatára. Áttekinti Grice kooperációs elvének tanait, Leechnek az udvariasságot érintő stratégiáit, valamint Slobin pragmatikai indíttatású szövegretorikáját. Tételesen elemzi a feldolgozhatósági elv, az érthetőség célzata, a gazdaságossági elv és a kifejezhetőség stratégiájának megvalósulását. A fejezet záró szakaszában érdekes témát tanulmányoz: a szövegtípus normáihoz illeszkedő grammatikai szerkezeti választások, döntéshozatalok (például az aktív vagy passzív szerkezeti, szemléleti formák használatának) kritériumrendszerét vizsgálja. Az utolsó fejezet a textuális (lokális és globális) intenciók megvalósításának/megvalósulásának kérdéskörével foglalkozik. A fejezet legfőképpen Virtanen (1992) és Longrace (1976) munkáinak alapján tekinti át tételesen az egyes szöveg- és diskurzustípusok intencionalitását, kifejtve a zsánerek kultúrspecifikus ismérveit. Azért is képezi igen értékes részét a tankönyvnek, mert utat mutat a szociokulturális alapú szövegnyelvészet, szövegten és a nyelvészeti pragmatika egyik alapvető kutatási területének, a beszédaktus-elméletnek az egymással való összekapcsolhatósága irányába. Ezt a fejezetet is konkrét szövegminták bemutatása zárja. Gyümölcsöző eredményeket hozott volna Virtanen, valamint Biber és Finegan szövegtípustanának összehasonlítása, nézeteik ütköztetése.

A tankönyvhöz mellékelt irodalomjegyzék bőséges áttekintést nyújt a szövegnyelvészet legfontosabb szakirodalmából. Nem szerencsés azonban, hogy a jegyzékben, s nem tőle függetlenül, kaptak helyet a nem tudományos jellegű forrásmunkák.

Fenti kritikai észrevételeim ellenére, mint ahogy azt már értékelésem legelején megjegyeztem, Jürgen Essler tankönyvét értékes, az angol szakos felsőoktatásban megítélésem szerint sikerrel alkalmazható szövegnyelvészeti munkának tekintem, s alaptankönyvként ajánlom a hazai egyetemi és főiskolai szintű képzési programokban egyaránt.

Irodalom

- Andor, József 1989. Strategies, tactics and realistic methods of text analysis. In: Wolfgang Heydrich, Wolfgang, Fritz Neubauer, János S. Petőfi & Emel Sözer (szerk.): *Connexity and Coherence: Analysis of Text and Discourse*. Berlin: Walter de Gruyter. 28-36.
- Beaugrande de, Robert & Dressler, Wolfgang 1981. *Introduction to Text Linguistics*. London: Longman.
- Biber, Douglas & Finegan, Edward 1986. An initial typology of English text types. In: Jan Aarts & Willem Meijs (szerk.): *Corpus Linguistics II*. Amsterdam: Rodopi. 19-46.
- Biber, Douglas & Conrad, Susan 2009. *Register, Genre, and Style*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Clark, Herbert H. 1996. *Using Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Daneš, Frantisek 1974. Functional sentence perspective and the organization of the text. In: Daneš, Frantisek (szerk.): *Papers on Functional Sentence Perspective*. The Hague: Mouton. 106-128.
- Dijk, Teun van 1980. *Textwissenschaft: Eine interdisziplinäre Einführung*. München: Deutscher Taschenbuch Verlag.
- Dijk, Teun van & Kintsch, Walter 1983. *Strategies of Discourse Comprehension*. New York: Academic Press.
- Fillmore, Charles J. 1977. Scenes-and-frames semantics. In: Zampolli, Antonio (szerk.): *Linguistic Structures Processing*. Amsterdam: North-Holland. 55-81.
- Halliday, Michael A.K. 1966. Lexis as a linguistic level. In: Charles E. Bazell, John C. Catford, Michael A.K. Halliday & Robert H. Robins (szerk.): *In Memory of J.R. Firth*. London: Longman. 148-162.
- Halliday, Michael A.K. & Hasan, Ruqaiya 1976. *Cohesion in English*. London: Longman.
- Hoey, Michael 1991. *Patterns of Lexis in Text*. Oxford: Oxford University Press.
- Hoey, Michael 2005. *Lexical Priming: A New Theory of Words and Language*. London: Routledge.
- Longrace, Robert E. 1976. *An Anatomy of Speech Notions*. Lisse: Peter de Ridder Press.
- Petőfi, János S. 2004. *A szöveg mint komplex jel (Bevezetés a szemiotikai-textológiai szövegszemléletbe)*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Schank, Roger C. & Abelson, Robert P. 1977. *Scripts, Plans, Goals and Understanding*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Sinclair, John Mc H. 2004. *Trust the Text: Language Corpus and Discourse*. London: Routledge.
- Vater, Heinz 2001. *Einführung in die Textlinguistik: Struktur und Verstehen von Texten*. Stuttgart: W. Fink.
- Virtanen, T. 1992. Issues of text typology: narrative – a 'basic' type of text? *Text* 12. 293-310.

Kontráné Hegybíró Edit

Nyelvtanulás két kézzel

Budapest: ELTE – Eötvös Kiadó, 2010. 182 pp.

Bodnár Ildikó

A közelmúltban, mégpedig 2010 tavaszán látott napvilágot az Eötvös Loránd Tudományegyetem Eötvös Kiadójának gondozásában Kontráné Hegybíró Edit könyve, amely a következő meglepő címet kapta: *Nyelvtanulás két kézzel*. Az említett kezek a könyv borítójának illusztrációjaként is megjelennek, ám csak az alcím adja meg a szükséges felvilágosítást, s ez így hangzik: *A jelnyelv szerepe a siketek idegennyelvtanulásában*. A könyv a Siketek és Nagyothallók Országos Szövetségének (SINOSZ) és a Nemzeti Kutatási és Technológiai Hivatal Jedlik Ányos Programjának a támogatásával, s Kósa Ádámnak, a SINOSZ elnökének, európai parlamenti képviselőnek az ajánlásával jelent meg.

A könyv szerzője az ELTE angol nyelvtanára, aki egy, immár több évre visszanyúló kísérlet részese: angol nyelvet tanít siket hallgatóknak. A szerzőnek a munkához írott előszavában felrajzolódik annak az útnak az állomásai, amelyek e könyv megjelenéséhez elvezettek. Egy 2002-ben megjelent kötet egyik írása szólt először a siket nyelvtanulókkal kapcsolatos problémákról; a jelen könyv szerzője ennek elolvasása kapcsán találkozott először a problémával. Majd 2005-ben szakdolgozója írt felnőtt siket nyelvtanulókról, s innen már szinte egyenes út vezetett egy nagy ívű kutatásig, amelynek kérdeztjei a siket közösség tagjaiból került ki, s amelynek ismertetése a jelen kötet egyik fontos fejezete. A legérdekesebb részeket a kötetben belül – a felmérés részeként megszólaltatott – siket nyelvtanulók egyes szám első személyben megfogalmazott írásai adják, valamint azok a leírások, amelyek a nyelvórakat mutatják be.

A könyv – az említett ajánlason és szerzői előszón kívül – összesen tíz fejezetből, egy rövid utószókból, a szakirodalom felsorolásából és néhány oldal függelékből áll; teljes terjedelme 182 oldal. Az első, bevezető fejezetnek igen fontos feladata, hogy megismertessen a hallássérült, s ezen belül is a siket emberek világával. Olyan alfejezetekből áll, mint: *A siketség meghatározásai; A hallásvesztés okai és ideje; A siketség patológiai és antropológiai szemlélete; Ismeretek és tévhitek a jelnyelvről; Jelnyelvészet; A magyarországi siketek közössége*. Az utóbbi részen belül van szó a siketek iskolázottsági adatairól, a magyarországi siket iskolákról és tanítási módszereikről, nem utolsósorban pedig a siket iskolákban megjelenő (bár a legutóbbi időkig többnyire hiányzó) idegennyelv-oktatásról.

Mindezen bevezető fejtegetések azért elengedhetetlenül szükségesek, mert a múltban alig-alig jelentek meg a tágabb olvasóközönséghez szóló, a jelzett problémákat tárgyaló kiadványok. A ritka kivételek között említendő meg az Osiris Kiadónak Kálmán Zsófia és Könczei György könyve, amely *A Taigetosztól az esélyegyenlőségig* címet viselte, s valamennyi fogyatékos csoport ügyével foglalkozik. A siketek világát bemutató SINOSZ kiadványok, a gyógypedagógiai tankönyvek, egyes minisztériumi felmérések ugyan tárgyalhattak egy-egy kérdést, de azok csak kevés emberhez jutottak el. Ez tehát az első olyan könyv, amely – remélhetőleg – szélesebb, bár ez esetben is leginkább szakmai olvasóközönséget mondhat majd magáénak. A szerző nem véletlenül szeretné, ha munkája „oktatás-szervezőkhöz és irányítókhoz”, továbbá siket fiatalokhoz és felnőttekhez, valamint

hallássérült gyermekek szüleihez is eljutna. Így például sokan láthatnák és olvashatnák azt a megdöbbentő adatot, hogy az ezredforduló körül a siketek közül az érettségiig eljutottak aránya 8,8%, a diplomáig eljutottaké pedig 2,2% volt. A siketek iskolázottsága ugyan fokozatosan emelkedik, de 2009-ben is csupán kb. 200 fő tanult közülük a felsőoktatásban (23).

A munka 2. fejezete *A siketek idegennyelv-tanuláshoz való joga* címet kapta. A rövid fejezetből egyértelműen az derül ki, hogy ez a jog lépten-nyomon sérül. S csak egyetérteni lehet azzal a megállapítással, hogy „Az idegennyelv-oktatásból való kimaradás a siketek számára komoly hátrányt jelent” (37)

A következő fejezetek az előzőekben már említett, a szerző és munkatársai által elvégzett felmérés eredményeit veszik sorra, a számadatok egyhangúságát feloldandó gyakran idézve magukat az adatközlőket is. A harmadik fejezet címe: *Az „Esélyegyenlőség a nyelvtanulásban” projekt kutatásai 2007-2008*; a negyedik *A siketek anyanyelve és a jelnyelv használata az oktatásban*; míg az ötödik a *Siketek és nagyothallók nyelvtanulási motivációja* címet viseli. A harmadik fejezet bemutatja a projektet, továbbá kiderült, hogy a felmérésben 5 nagyothalló, valamint 18 siket személy vett részt; a férfiak és nők száma 13, illetve 10 volt; a negyedik fejezet – címének megfelelően – a siketeknek a magyar nyelvhez és a jelnyelvhez fűződő viszonyáról tesz értékes megállapításokat. Az ötödik rész pedig – több alfejezetre tagolva – a nyelvtanulás kérdését járja körül, foglalkozva nemcsak a motiváció és a nyelvválasztás kérdéseivel, hanem olyan részletekkel is, mint a nyelvi önbizalom kérdései, ill. a szülői ház, a miliő szerepe.

A felmérésre adott válaszok feldolgozása adja a két legterjedelmesebb fejezet anyagát. A hatodik címe: *A siketek és nagyothallók nyelvtanulási tapasztalatai*; a hetedik fejezeté pedig *A siketek nyelvoktatásában bevált tanítási módszerek*.

A nyolcadik fejezet címe az *Integrált nyelvtanulás nagyothallókkal és hallókkal*, a kilencedik az *Esélyegyenlőség és –egyenlőtlenség*, végül pedig a szintén rövidebb tizediké a *Célok, feladatok*. Az Utószó a jelnyelvi törvény elfogadása nyomán a változásokra hívja fel a figyelmet.

Olyan fontos fogalmak tisztázását is lehetővé teszi a könyv, mint a következők: az integrált és az inkluzív oktatás különbségei. (Általában csak az előbbiről olvashattunk; holott nem a pusztán integrálás, a hallók között való iskolázás az igazán célravezető út, hanem hogy ennek a feltételei is megteremtődjenek, s ezt jelenti az inkluzív oktatás.)

A fejezetekben olvashatunk a bilingvális oktatásnak a siketek körében megvalósítandó változatáról is. A hétköznapiokban a bilingvális oktatás (ld. a magyarországi két tannyelvű iskolákat) azt jelenti, hogy a gyermek egy idegen nyelvben olyan szintre jut az ún. nulladik (előkészítő) esztendőben, hogy ezután lehetővé válik számára az idegen nyelven történő tanulás. Nos, a siket gyerekek esetében éppen nem egy idegen nyelv, hanem saját jelnyelvi anyanyelvük jelentheti a kétnyelvűség egyik oldalát. Ennek minél tökéletesebb elsajátítása (szemben a korábbi korlátozásokkal, tiltásokkal) teszi majd lehetővé a magyar nyelvű tananyagokból való ismeretszerzést, jelnyelven történő magyarázatok, kiegészítések stb. révén, továbbá az idegen nyelvekhez való eljutást is.

Lendvai Endre (szerk.)

Translatologia Pannonica I.

Pécs: PTE BTK Fordítástudományi Kutatóközpont – Szláv Filológia

Tanszék, 2009. 297 pp.

Dadvandipour Zsuzsanna

Talán soha nem volt ennyire fontos az interkulturális kommunikáció fogalmának tisztázása és megjelenési formáinak tudományos szintű vizsgálata, mint napjainkban. A globalizáció terjedésével teljesen megszokott jelenséggé vált, hogy távoli kultúrák képviselői találkoznak és kommunikációs kapcsolatba kerülnek egymással. Azonban még ha közös nyelvet beszélnek is, bizonyos szituációkban elkerülhetetlenek a félreértések, a konfliktusok. Valószínűleg ezért volt a 2009-ben Pécsen megrendezett *Kultúrák dialógusa a soknyelvű Európában V.* című nemzetközi konferencia témája a Kultúrák találkozása. Bár a konferencián elhangzott előadások az Interneten is hozzáférhetőek, könyv formájában is megjelentek a *Translatologia Pannonica I.* című kötetben, ezzel is hangsúlyozva, hogy Pécsnek, Európa kulturális fővárosának a kultúrák közötti közvetítésben betöltött szerepét. A kötetet dr. Lendvai Endre professzor szerkesztette, a társszerkesztő dr. Wolosz Róbert, a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Szlavisztika Intézet Szláv Filológia Tanszékének vezetője, egyetemi docens. Dr. Lendvai Endre, a kötet főszerkesztője az MTA doktora, a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Szlavisztika Intézet Szláv Filológia Tanszékének elismert szaktekinetelye. Oktatási tevékenysége az orosz szakos képzésben, valamint a bölcsész- és doktorandusz-képzésben teljesedik ki. Dr. Lendvai Endre számos hazai és nemzetközi tudományos testületnek és szervezetnek, ezen kívül több orosz nyelvű folyóirat szerkesztőbizottságának is a tagja (vö. <http://old.btk.pte.hu/tanszekek/szlav/lendvai>).

Lendvai Endre professzor már a szerkesztői bevezetőben felhívja a figyelmet olyan kommunikációs szituációkra, amelyekre feltétlenül sor kerül interkulturális találkozások alkalmával, s vannak olyan alkalmak, amikor a nálunk elfogadott viselkedésformák nem helyénvalóak. A szerkesztő kiemeli, hogy „az angolok nem kívánnak jó étvágyat, nem köszönik meg az ebédet, vacsorát stb.; az amerikaiaknál nem az érkező köszön előre, hanem aki fogadja; az oroszok a „küszöbön át” nem fognak kezét; a kínaiak a rokoni, baráti segítséget nem köszönik meg; angolszász közegben modortalanság panaszkodni; hosszabb út előtt az oroszok csendben leülnek egy percre; ha hogylétüket firtatjuk, az amerikaiak mindig „köszönik, jól vannak”; füttykoncerttel az amerikaiak tetszésüket, az oroszok nemtetszésüket fejezik ki; a mosoly az amerikai ember obligát jellemvonása, az orosz csak akkor mosolyog, ha vidám, a kínai mosollyal fejezi ki zavarát, bánatát.”

A kötet három fejezetet tartalmaz. Az első részben a *Fordítástudomány* című témakörhöz 16 tanulmány tartozik, a második fejezet az *Interkulturális kommunikáció* címet viseli és 15 tanulmány szerepel benne, s végül a *Nyelv és kultúra. Nyelvtanítás* című fejezetben 9 tanulmány kapott helyet.

A fordítástudománnyal foglalkozó fejezet első tanulmányát *Albert Sándor* írta. A fordítóként tevékenykedő szerző a Miskolci Egyetemen is számos alkalommal tartott érdekes előadást a fordítói tevékenységről. Ebben a kötetben az *Elméletek-e a fordításelméletek?* című színvonalas tanulmányában fejt ki a véleményét a

fordításelmélet(ek)ről, a fordítás gyakorlatáról, az elméletirők és a fordítók tevékenységéről. Tanulmánya végén a metafora fordításával kapcsolatos álláspontját is kifejti, véleményét, tanácsait összekapcsolja a fordítástudomány „talán legvitatottabb kategóriájával”, az ekvivalenciával.

A második tanulmány szerzője *Bakti Mária*, írásának címe: *Relevanciaelmélet a gyakorlatban. Néhány gondolat a pragmatika és a szinkrontolmácsolás gyakorlatáról*. A szerző egy szinkrontolmácsolással kapcsolatos kísérletet ismertet, amelyben a tolmácsok retrospektív interjúk során rögzített véleményeit elemezte és megállapította, hogy mindegyik tolmács munkája során a célnyelvi üzenet fontosságára helyezte a hangsúlyt, hogy a hallgatóság feldolgozási erőfeszítéseit megkönnyítse.

Boros János egy fordítók számára készült programiratban a jelentés és a fordítás, illetve a kultúrák fordítása kérdéskörét elemzi, kiemelve azt a gondolatot, hogy a közös európai kultúrában mennyire jelentős szerepet tölt be a fordítás.

Gálosi Adrienne tanulmányának témája „a fordítás és tolmácsolás egész tevékenységi körét behálózó normák” kérdése, a norma és a fordítói normák, illetve a kooperációs normák fogalmának meghatározása. *Heltai Pál* munkája a fordítást befolyásoló társadalmi és fiziológiai tényezőket és azok vizsgálatának módszereit mutatja be. *Horváth Judit* tanulmányának témája az angol jogi szaknyelv, *Kollár Anna* az ekvivalencia és a fordíthatóság kérdéskörén belül a dialektális elemekben bővelkedő művek nyelvváltozatokkal történő fordítását vizsgálja. A fordítás és a kultúra közötti szoros összefüggést bizonyítja *Jankovics Mária* munkája, amely a 11. századtól kezdve a 16. századig kíséri figyelemmel, hogy mit és milyen módszerekkel fordítottak, milyen kulturális és vallási célokat szolgáltak a fordítók orosz földön. *Kuttor Eszter* a tulajdonnevek fordításával kapcsolatban kifejti, hogy a behelyettesítéssel lefordított tulajdonnevek a célnyelvi kultúrában képesek az eredetivel azonos hatást kiváltani. *Lovász Ágnes* Petőfi reáliák német fordításával, *Magyarné Szabó Eszter* tanulmánya pedig Örkény egypercesének német fordításával foglalkozik. Érdekes színtölt a kötetnek *Marija Omaszić* kultúrával, kognícióval és fordítással foglalkozó tanulmánya, amelyben a fordítást mint kultúrák dialógusát mutatja be. Említést érdemel *Dušan Tellingner* kassai kutatónak a forrás- és célnyelvi kultúra egybevetésével foglalkozó munkája, amely a fordítások erős kulturális beágyazottságát hangsúlyozza. *Dmitry Zhatkin* tanulmánya Walter Scott verseinek orosz fordításával, Puskás Diana pedig egy Csehov novella magyar fordításával foglalkozik. *Cs. Jónás Erzsébet* a műfordítást mint tevékenységet a kognitív világkép, ezen belül a világ kognitív képe, a világ nyelvi képe és a világ művészi képe egymásra épülésének alapján közelíti meg. Kiemeli, hogy „A fordítás tükrözi mind az eredeti mű szerzőjének individuális világlátását, mind a fordító fogalmi ismereteit a világról, de a befogadói horizont kognitív szféráját is (konceptoszféra) magába foglalja. A különféle szintek közötti különbség provokálja az újrafordítások dinamikus rendszerét” (105).

A tanulmánykötet egyik központi kérdésköre tehát az interkulturális kommunikáció, amellyel kapcsolatban a második fejezetben olvashatunk tanulmányokat. Az interkulturális kommunikációnak többféle meghatározása létezik, ezek közül az egyik a következő: „Kultúrák dialógusán, interkulturális kommunikáción értjük eltérő nyelvkultúrájú emberek üzenetváltási aktusát (társalgás, levelezés, tolmácsolás, fordítás), a nemzetközi információcsere mindennapjait, az alkalmazott nyelvtudomány egyik leágazását, a nyelvtudomány lingvokultúrológiai aspektusait, valamint a kultúrák történelmi léptékű kölcsönhatását” (Lendvai 2009: 5). Ezen sorok, amelyek a Szerkesztői bevezetőben

olvashatóak, nagyon pontosan határozzák meg az interkulturális kommunikáció fogalmát, annak szerepét és jelentőségét. Egy másik, intrkulturális kapcsolatos fogalom az interkulturális deficit, amely hazánkban a felnőttek ismérve, és az interkulturális ismeretek hiányát jelenti. A fiatal generáció már egy elnemetköziesedett világba született bele, ők az iskolai oktatás keretein belül már kaptak más kultúrákra vonatkozó ismereteket, azaz nagyobb interkulturális élményanyaguk van, mint a felnőtt korosztály. Az interkulturális deficitről, valamint a kommunikációt kísérő hiedelmekről, az autóvezetési vizsga és a nyelvvizsga közötti párhuzamról *Hidasi Judit* tanulmányában olvashatunk. *Ablonczyné Mihályka Livia* és *Tompos Anikó* témája a szociokulturális kompetencia és a sztereotípiák. Multinacionális vállalatoknál végzett kérdőíves felmérés alapján arra a kérdésre keresik a választ, hogy a szakemberek hogyan tárgyaljanak külföldiekkel, hogyan küzdhetnek le az eltérő kulturális háttér okozta nehézségeket, miként kezeljék a különböző kultúrákról kialakított sztereotípiákat. *Bajzát Tünde*, a Miskolci Egyetem nyelvtanára az interkulturális kompetencia kérdéskörét a mérnökre és a mérnök hallgatókara vonatkozóan vizsgálta. Hat műszaki profilú borsodi nagyvállalat mérnökei, valamint a Miskolci Egyetem Gépészmérnöki és Informatikai Karának hallgatói körében végzett az adatközlők interkulturális kompetenciájára, nyelvhasználati szokásaira vonatkozó felméréseket. Ezek bemutatását követően javaslatokat fogalmazott meg arra vonatkozóan, hogy az oktatásban milyen változtatásokra lenne szükség annak érdekében, hogy a hallgatók nyelvi és kulturális kompetenciái jobban megfeleljenek a globális világ elvárásainak és a vállalatok által felállított követelményeknek. *Bruckner Balázs* gyakorló tolmács tanulmányában arra a kérdésre keresi a választ, mit kellene tenni annak érdekében, hogy Pécs a lehető legjobban megfeleljen az Európa Kulturális Fővárosa programsorozat által támasztott tolmácsolási követelményeknek. A legmodernebb technikával felszerelt konferencia-termek létrehozását, valamint a tolmácsképzés beindítását javasolja. Érdekes adatokkal szolgál *Hancz Erikának* a török–magyar együttműködésről, *H. Szabó Sárának* Burgundi Bertalan pécsi püspök integrációs törekvéseiről, valamint *Daczi Margitnak* a Biblia szerepéről, az egyetemes emberi kultúrára gyakorolt hatásáról szóló dolgozata is. Az interkulturális találkozások során számos esetben kell előítéletekből, sztereotipikus gondolkodásból fakadó problémákkal megküzdeni. Ezt a témát járja körbe *Konczosné Szombathelyi Márta*, akinek írása a gazdasági életben zajló kulturaközi kommunikációval ismerteti meg az olvasót. Ehhez a témához kapcsolódik *Szőke Júlia* tanulmánya, amelyben a szerző kifejti, a gazdasági életben is felértékelődött a kulturális tényező szerepe. Hasonló jelenség tapasztalható a nyelvoktatásban, ahol az interkulturális tapasztalat motivációs tényezőként jelenik meg, derül ki *Szaszko Rita* munkájából. A két- és többoldalú kulturális párbeszéd fontosságát, valamint az univerzális és a specifikus normák figyelembe vételét emeli ki orosz nyelven publikált tanulmányában *Végyvári Valentina*, aki orosz–magyar kulturális különbségeket magyaráz meg. *Palkó Mária* az Akadémiai Láthatatlan Weben vezet végig minket, *Sebestyénné Kereszthidi Ágnes* pedig a Magyarországon dolgozó német anyanyelvűek között végzett felmérése alapján azt mutatja be, milyennek látnak minket, magyarokat a németek. Nagy Péter meglehetősen rövid írásának témája a siketek kultúrája, amely azt a gondolatot ébreszti az olvasóban, hogy interkulturális kommunikációra nemcsak a távoli kultúrák képviselői között van szükség, hanem egy adott társadalmon belül is. A siket közösség egy sajátos kultúrát képvisel, amelyet nekünk, halló embereknek is meg kell ismernünk azért, hogy a felmerülő problémákat a tolerancia és az esélyegyenlőségre való törekvés jegyében legyünk képesek megoldani. A kultúrák közötti

kommunikáció során számos tényezőt kell figyelembe venni. Ezen tényezőket Dell Hymes amerikai antropológus a SPEAKING betűszóba sűrítette. A modellt saját példáival kiegészítve Simigné Fenyő Sarolta dolgozata mutatja be.

A harmadik, *Nyelv és kultúra, nyelvoktatás* című fejezetben a nyelvi világgép, a metafora kulturális dimenziói és a nyelvoktatás legújabb feladatai tárgyköréből olvashatunk tanulmányokat. A kultúrához és az interkulturalitáshoz kapcsolódó írásában *Erdősi Vanda* arról számol be, hogy a magyar nyelv és kultúra közvetítésében milyen interkulturális szempontokat szükséges érvényesíteni. Beszédaktus kutatás alapján egy olyan módszertan kidolgozásához kíván hozzájárulni, amely a magyar mint idegen nyelv oktatásának hatékonyságát segítené elő. A kultúra függvényében az emberek a humort is eltérő módon értékelik. Az anti-proverbiumokban, magyar szóval közmondás-ferdítésekben rejlő humorról és azok kultúráról és iskolai végzettségtől függő értékeléséről egy három szerző, *Hrisztova-Gotthardt Hrisztalina, Aleksa Varga Melitta és T. Litovkina Anna* által összeállított tanulmány számol be. A fejezet harmadik, kultúrával és interkulturalitással kapcsolatos tanulmányát Lendvai Endre írta *Interkulturális kommunikáció és globalizáció* címmel. Kiemelte, hogy a globalizáció lényege nem az amerikanizációban keresendő, hanem az egyre intenzívebbé váló kultúrák közti interakcióban. A naponta lejátszódó interkulturális találkozások során kommunikációs zavarok léphetnek fel, amelyek egyik oka az, hogy a különböző kultúrák viselkedési szabályai eltérnek. Mást és mást jelent például a mosoly, a testbeszéd, más a beszéd etikett a magyarok, az oroszok, az amerikaiak és a kínaiak számára. Az ismertetett példákra a nyelvoktatás során is fel kell hívni a figyelmet. A nyelv és a kultúra kapcsolatát tükrözik a nyelvünket gazdagító metaforák, amelyekről *Kövecses Zoltán* írt angol nyelvű tanulmányt. Hogyan fejezzük ki az idő fogalmát a magyarban, a csehben és a németben? Ez a témája *Pénzes Timea* írásának, amely az idő fogalmának néhány konceptualizációját mutatja be kognitív és kontrasztív nyelvészeti szempontból. *Huszár Ágnes* tanulmányának témája az, hogy miként szorulnak ki egyes nyelvek a nyelvhasználatból. A folyamatot a szorb és a belarusz nyelvek alapján szemlélteti, amelyek beleolvadtak a szláv nyelvek tengerébe. A szláv nyelvekhez, ezeken belül az orosz nyelvhez kapcsolódik *Kovács Ilona Julianna* írása is, aki gazdasági terminológiára vonatkozó kutatásait mutatja be. A nyelvoktatás kérdéseivel két szerző, *Melita Aleksa Varga és Carlos de la Torre Maicas* foglalkozik. *Melita Aleksa Varga* egy Horvátországban végzett szociolingvisztikai felmérést ismertet, amelyben 111 horvát és magyar anyanyelvű középiskolás tanuló vett részt. A szerző kvantitatív és kvalitatív vizsgálatok alapján azt állapította meg, hogy a megkérdezettek közül a horvát anyanyelvűek gyakrabban vették igénybe az iskolán kívüli tanulási lehetőséget, mint a magyar anyanyelvűek. A német anyanyelvi környezet a horvát anyanyelvű tanulók nyelvi kompetenciájára nagyobb hatással volt, mint a magyar anyanyelvi tanulóknak. *Carlos de la Torre Maicas* pedig a spanyol gazdasági szaknyelv oktatásával kapcsolatos tapasztalatairól számol be.

A kötetben megjelent írások meglehetősen változatos témákat kínálnak, sokféle irányból kapcsolódnak az interkulturalitáshoz. Számomra elsősorban a második és a harmadik fejezet tanulmányai voltak érdekesek, mert segítettek eligazodni az interkulturális kommunikáció útvesztőiben. Sokszínűségükkel hatékony segítséget nyújtottak abban, hogy külföldi tartózkodásom után átértékeljem és megértéssel fogadjam a számomra megszokottól eltérő, idegen szokásokat, és abban is, hogy eredményes felvételi vizsgát tegyek a PTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola Alkalmazott Nyelvészet Programjára.

A könyvet ajánlom mindazoknak, akiknek részük van vagy a jövőben részük lesz interkulturális találkozásokban. Aki a kötetet nem tudja megszerezni, annak figyelmébe ajánlom a *Translatologia Pannonica* nevű elektronikus folyóiratot, amelyet megtalál a következő elérhetőségen: (<http://translator.btk.pte.hu>).

Cecilia E. Ford

Women Speaking Up. Getting and Using Turns in Workplace Meetings.

Basingstoke, England: Palgrave Macmillan, 2008. 202 pp.

Eklics Kata

A női-férfi beszélgetések vizsgálatában meghatározó szerepe lehet Cecilia E. Ford könyvének, újszerű szemléletmódjával, s a sztereotipikus elemzésektől való elhatárolódásával. A mű hét fejezetből áll; a szerző végigvezeti olvasóját az eddigi kutatások ismertetésétől az anyaggyűjtés módszerén, s a résztvevők bemutatásán át a beszéd-szervező beszédaktusokig (beszédkezdetek, beszédlépésváltások, kérdések). Ford a konverzációelemzés módszerével vizsgálja a magas beosztású nők beszédlépésváltásait, kezdeményezéseit, s a korábbi kutatások eredményeit némiképp cáfolva állítja, hogy a nők a munkahelyi értekezletek értékes résztvevői. A kommunikációs készségek nem mutatnak nemi specifikumot, ennek bebizonyítására Ford a nők által alkalmazott technikákat külön megfigyelte férfiaknál is, s nagyobb mértékű hasonlóságot, mint eltérést tapasztalt.

Ford végigtekint a feminista diskurzus-kutatás főbb irányzatait, a dominancia elmélettől (Lakoff 1975) a kultúraközi kommunikációs félreértések gondolkörén át (Tannen 1990), egészen a mai gyakorlatközösségek (Eckert & McConnell-Ginet 1992) fogalmáig. Úgy véli, hogy a mai feminista kutatás egyik kiemelkedő alakja Kitzinger (2000, 2007), aki rámutatott arra: a konverzációelemzés segítségével dokumentálható, hogy miként konstruálódnak speciális interakcionális gyakorlatokon keresztül a gender és a nemi irányultság társadalmi kategóriái. A szerző leszögezi, hogy a férfi és nő mint adott kategóriák szerepelnek elemzésében. Mindazonáltal, nem kívánja fenntartani a korábbi kutatók sztereotipizált szemléletét, s kiemeli, hogy bár a feminista nyelv-kutatók mára eltávolodtak az általánosító, leegyszerűsítő, a nyelv és a gender sztereotipikus jellemzésétől, a média egyre inkább kidolgozza és ünnepli a sztereotípiákat. Szerinte, a média a nőket és a férfiakat két különböző, világosan elkülöníthető beszédstílussal rendelkező csoportként írja le.

Ford elemzése bizonyítékot szolgáltat arra, hogy a nők sikeresen szólalnak meg férfiakkal vegyes környezetben is. Azzal a feltételezéssel kezdi tanulmányát, hogy a "nő társadalmi kategória létezik, s ez befolyásolja a választott munkahelyeken dolgozó nők életét" (2008: 21). Ebből a kiindulópontból vizsgálja, hogy milyen sokféle és tehetséges módon járulnak hozzá a nők az interakciókhoz, még olyan környezetben vagy pozícióban is, ahol részvételük meglehetősen új. Az összegyűjtött adatokban nem talált olyan kommunikációs mintát, amely rendszeresen megkülönböztette volna a megszólaló és megszólított férfiakat és a nőket.

A szerző az interakciók során a társadalmi szerepek és pozíciók helyi konstruálását figyelte meg, ezek a következők: aktuális beszélő, értekezletvezető, befogadó, a szólásra ajánlattevő, együttműködő beszélő. A beszédlépésváltásokra úgy került sor, hogy az aktuális beszélő kijelölte a következő beszélőt, vagy önjelölés történt. Beszélő szándékukat a résztvevők gyakran nem-vokális aktusokkal jelezték, s vártak, amíg az üléselnök észreveszi azt, s megadja a szót. A hallható belégzések is, mivel nem normatívák, jelezték a beszélő szándékot. Ford megfigyelte, hogy a szünet nélküli beszédlépésváltást elősegíti a projekció, amikor a megszólított személy előrevetíti, mit mond az aktuális beszélő, s rögtön az ő megnyilvánulása befejezésekor – szünet nélkül – reagál az elhangzottakra. A

megfigyelt beszélgetésekben az ellentétes véleményt kifejező beszédlépést viszont általában szünet előzte meg, majd hezitációs markerek (uhm, uh) voltak hallhatók, amelyek lehetőséget adtak a korábbi beszélőnek, hogy egyetértést kiváltó közlést vessen közbe. A késedelmek, hezitációk, újakezdések gyakran a nem-preferált aktusokat jelezték (Schegloff 2007). Az együttbeszélések interpretációja Ford szerint mindig a kibontakozó beszédlépés speciális aktusától függ; jelenthet bátorítást és együttműködést, vagy félbeszakítást és határozott véleménykülönbséget. A munkahelyi értekezletek közül egyet sem irányított mereven az ülés elnöke, a megszólalásokra a beszédlépés projekciók, a változó relevancia és a véletlenszerűség alapján került sor.

Ford az értekezletek résztvevőivel (14 nő) később interjút készített, s arról érdeklődött, hogy mennyire tartják sikeresnek interakcióikat, át tudják-e venni a szót, amikor szeretnék, milyen tapasztalatokra tettek szert. Az interakcióban való sikeres részvétel alapvető akadályaként egyikük sem hivatkozott „női mivoltára”. Interakcionális stílus, intelligencia, intézményi beosztás, társadalmi osztály, faj és személyiségbeli különbségekben látták a magyarázatot.

A megbeszélések során néhányan a hallgatást tudatosan, stratégia-szerűen alkalmazták, tehát, szándékosan tartózkodtak a gyakori megszólalástól, hogy komolyabban vegyék őket, majd ha megszólalnak. Ez a módszer kiválóan alkalmas konfliktusok elkerülésére is, amely segítheti a személy előrejutását, hiszen nem gyűjt ellenségeket. A stratégiai hallgatásról így szól Ford egyik interjúalánya: „[a hallgatásom] hatalmi eszközzé vált, mert amikor mondok valamit, mindenki rám néz, és azt gondolja, „Húha, megszólalt” (2008: 47)!

A hatékonyság és a hallgatás képességét említi az elsajátítandó készségek között egy másik meginterjúvált kutató is, aki számára inkább a gyakori szóátvétel és a nem mindig releváns megnyilatkozások okozzák a problémát. A sikeres megbeszéléseket legtöbbször felkészülés előzte meg, kör e-mail a napirendi pontokkal és a teendőikkel, a lehetséges megszólalások beillesztésével. Mindegyik megkérdezett fontosnak tartotta a munkatársak közötti szövetségesek megtalálását, hiszen egymást támogató hozzászólásokkal hatékonyabb interakciós munkát végezhetnek.

A közlési szándék jelzése leggyakrabban nem-vokálisan történt, kézfelemeléssel (amely nem járt mindig sikerrel, ha az aktuális beszélő és az ülés elnöke nem vette észre), hangos belégzéssel, gesztusokkal, testtartás változtatással (előredőlés). Ford megfigyelte, hogy a beszédlépéseket bevezető hezitációs jelek arra szolgálnak, hogy a beszélő magára vonja egy nagyobb csoport figyelmét, mielőtt még fő aktusába belefogna (2008: 75). Az „arról szeretnék szólni”, „van egy javaslatom”, „már említeni akartam” stb. kifejezések közvetlenül a hezitációs jeleket követik, s hosszabb megnyilatkozást vetítenek elő.

A korábbi beszélővel részben ellentétes nézetek kifejtésére beszédlépés váltáskor az enyhítő, körülíró kifejezéseket (diversity pre-framing) (pl. „Úgy vélem, felvetésem Stephie kérdésével kapcsolatos, bár”, vagy „A korábban felvetett kérdést részben már megválaszolta Jane, de”) legtöbbször a de/bár szócska, Bańcerowski Janusz (2000) terminológiája szerint metainformációs operátor követi. Lakoff (1975) a női beszédben a körülírást, a finomítást a bizonytalanság jeleként interpretálta, azonban Ford elemzésében nemcsak a nők, hanem a férfiak is használták ezeket a beszédlépés kezdetére jellemző elemeket, amelyeket 'pre-framings'-nek nevez. Előfordul a tanulmányban határozott ellenvetés is, amikor a férfi beszélő megnyilatkozásával egyet nem értő női résztvevő finomító kifejezések nélkül kompetitív, egyre hangosabb együttbeszélésbe kezd

kollégájával, míg az át nem adja neki a szót (2008: 78). Szóátvétel direkt megszólalás útján is történik, minden előzetes jelzés nélkül, sikeresen alkalmazzák mind nők, mind férfiak ezt a stratégiát. A legfontosabb – fentebb már említett – tényező a munkahelyi interakciókban a szövetséges, együttműködő és egymást erősítő partnerek megtalálása, hiszen így hallhatóvá válnak a nők és férfiak elképzelései is. Érdekes példa a fekete asszisztensnő és a fehér magasabb beosztású férfi kolléga együttműködése, ahol a fekete nő elképzeléseit a fehér férfi tolmácsolja. Utal a fekete kolléganőre mint az ötlet szerzőjére, de ő fejt ki. A példa látszólag megerősíti a fennálló hatalmi viszonyokat, azonban a fekete asszisztensnő hangsúlyozta, hogy fontosabb, hogy hallják elképzelését, mint az, hogy ő mondja ki személyesen azt. Tehát, a nők munkahelyi érdeke, hogy szövetségeseire tegyenek szert, hiszen így hallhatóvá válnak.

Cecilia E. Ford alapos ismertetést nyújt a kérdés és kérdésfeltevés tanulmányozásáról a diskurzus és genderkutatásban. Visszavezeti az olvasót Robin Lakoff *Language and Woman's Place* (1975) című könyvéig, amelyben a szerző a kérdésfeltevést, különösen az 'ugye-kérdést'/visszakérdezést és az emelkedő hanglejtésű kijelentő mondatokat női gyakorlatnak tekinti, amelyekkel bizonytalanságukat, valamint a megerősítés és elfogadás utáni vágyukat fejezik ki. Míg Pamela Fishman (1977, 1978, 1980) empirikus kutatások során megerősíti Lakoff eredményeit, miszerint a nők valóban többet kérdeznek, interpretációjában azonban eltér Lakoff-étól, a kérdésfeltevést nem a női bizonytalanság kinyilatkoztatásának tekinti. Kontextustól függően a kérdés különböző funkcióval bírhat. Fishman Sacks 1972-es „szomszédsági párokról” (kérdés-válasz) szülő írása alapján megállapítja, hogy a nők a speciális kérdéseket olyan beszédlépés szekvenciában használják, amelyekben a férfiak általában nem reagálnak vagy csak minimális válaszokat adnak a nők által felvetett témákra. Úgy tapasztalta, hogy amikor a nők ezeket a kérdő alakokat használták, gyakrabban jártak sikerrel egy téma felvetését illetően, mint amikor ezt nem tették. Fishman a kérdésfeltevés ilyen módját a reakció kiváltásának eszközeként interpretálta.

Ford Deborah Tannen (1990) egyik legismertebb művéről is ír, amelyben nők és férfiak aszimmetrikus kérdésfeltevését figyelte meg, amikor idegeneket szólítanak meg útbaigazítás kérése céljából. A hatalom, gender és kérdésés gyakorlatának összefüggéseire mutat rá az ilyen szituációkban résztvevők attitűdje és tapasztalata. Tannen *You Just Don't Understand* (1990) című művében megemlíti, hogy a nők arra panaszkodnak, hogy a férfiak nem hajlandók idegenektől kérdezni, és útbaigazítást kérni, míg ők szívesen teszik ezt. Interakcionális szociolingvisztikai (Gumperz, 1982) nézőpontból „kettős kultúra” (Maltz & Borker, 1982) modell alkalmazásával interpretálta a diskurzusgyakorlat genderbeli különbségeit. Tannen kutatásának eredményeivel cseng össze Ford tanulmánya is, miszerint a kérdés, a gender és a hatalom összefüggést mutat. Tökéletesen érthető, miért nem kérdezik meg a vezetésre vonatkozó útírányt a férfiak, hiszen alacsonyabb pozíciót jelentene számukra, ha felfednék kiszolgáltatottságukat. Azáltal, hogy nem kérdeznek, fenntartják a mélyen rögzült szerepüket, az eggyel magasabb pozíciót.

Ford kiemeli James és Drakich tanulmányát (1993), amely számos, a nők és férfiak közötti beszéd mennyiségbeli megoszlását vizsgáló elemzés eredményét vetette össze, s rámutatott a kutatók interpretációs problémáira. Szerintük az elemzők kulturális feltételezése és a különböző adatgyűjtési módszerek és kontextusok bonyolítják a következtetések levonását. Nem különülnek el ugyanis a hivatalos vagy mindennapi szituációk, feladat-orientált vagy nem-feladat orientált interakciók. Általános megfigyelés,

hogy a nők többet beszélnek a kevésbé feladat-orientált és a mindennapi interakciókban, mint a férfiak. James és Drakich úgy véli, hogy a szocio-emocionális és facilitatív (elősegítő) gyakorlatot a nőkkel hozzák összefüggésbe, és tőlük várják el.

Ford tanulmányában a kérdésfeltevés interakcionális funkcióval bír. Elemzésében a nő akkor kérdezt, ha információhiánya, vagy bizonytalansága volt egy korábbi propozícióra vonatkozóan. Ha elhallgatott, a hallgatótól várt reagálást. Természetesen előfordult olyan kérdő alak is, amelyre nem várt választ a beszélő.

A kérdésfeltevő beszédlépések és szekvenciák vizsgálatával kapcsolatban Ford Deirdre Bodennek a *The Business of Talk* (1994) című könyvére hivatkozik, amelyben a szerző megkülönböztet minimális kiterjesztésű és telített (loaded) kérdéseket. Ezen utóbbiak további kiterjesztésre adnak lehetőséget egy hosszabb szekvencia keretében. Ford azt figyelte meg, hogy a női résztvevők telített kérdéseket használtak, és ezáltal egy újabb lehetőséget kaptak a megszólalásra, így hozzáértésükről adhattak számot. A kérdések tehát a tudás bemutatását szolgálták. Más esetben, potenciális problémafelvetésként funkcionáltak, vagy az adott helyzet megkérdőjelezésére, megvitatására ösztönözték a jelenlevőket, akik megvédezhették álláspontjukat, vagy megoldást javasolhattak. A női megszólalások között Ford talált olyan szekvenciát, amely provokatív kérdésként kezdődött, később azonban sikerült olyan kiterjesztett szekvenciát megnyitnia a beszélőnek, amelyben kifejtette gondolatait. Az értekezleteket gyakran jellemezte hibrid kérdések használata; amikor a beszédlépés azzal kezdődik, hogy a beszélő a partner gondolatainak kifejtését kéri (pl. Részleteznéd ezt.....?), de a kérdő mondat második részében már a partner korábbi közlésének megkérdőjelezése hallható (...miután végre beszéltek egymással, hova vezet ez?). A „hova vezet ez” kérdéssel kérdőre vonja partnerét a kérdező. Ford azt állítja, hogy a kérdező nemcsak a kiterjesztésekben rendezi el, fedi fel és fejt ki ellenvetését, hanem magában a kérdésfeltevő beszédlépés elrendezésében rejlik a kétségbe vonó sajátosság. Természetesen, ez a partner védekező reakcióját eredményezi, aki ésszerű magyarázatot ad intézkedéseire. A meginterjúvolt résztvevők a tudást a hatalom forrásának nevezték meg, azonban Ford egy másik hatalom – a partner kijelentésének megkérdőjelezése, a szóátvétel irányítása - működését is megfigyelte az interakciókban a kérdésfeltevésen keresztül. Ebben a nők ugyanolyan sikeresek voltak, mint a férfiak.

A résztvevők korábbi közlésének megkérdőjelezése eltávolodó aktus, amelyet rendszerint óvatosan formálnak meg, gyakran késleltetik, felvezetik és a bizonytalanság jelölőivel szövik át. Ford hangsúlyozza, hogy a megbeszélések interakcióiban, csakúgy, mint a mindennapi beszélgetésben, a szünetekre, hezitációkra, rendbehozó aktusokra, együttbeszélésekre, és egyéb beszédlépés átadásokra nem hibás artikulációként kell tekinteni, hanem bizonyos aktusok kialakításának hasznos eszközeiként, különösen az interakcionális kontextus kifejtésének eszközeiként. Az ellenvetés, megkérdőjelezés aktusát a nők is és a férfiak is – ügyesen – néhány aktussal később helyezik el a beszédlépések során, így elkerülik a közvetlen homlokzat-fenyegetést, finomítják ellentétes véleményüket.

A beszédlépés előrevetítő kifejezések pl. 'Tehetnék egy rövid megjegyzést?' lehetővé teszik a beszédlépés teljes megvalósítását (grammatikai és prozódiai értelemben), miközben előrevetítik, hogy a beszélő hosszabb ideig magánál fogja tartani a szót. Tartalmi segédletként is működnek ezek a megjegyzések, hiszen a hallgatóság figyelmét a témára irányítják. Ford Schegloff (1980) előzetes aktusokról írott cikkéhez hasonlóan úgy látja, hogy a finomított homlokzatfenyegető, vagy ellenvetést kifejező aktusokat a beszédlépések

komplex formátumával lehet létrehozni, amely előkészítést, a következő egység elkezdését, majd késleltetett teljes megvalósítást jelent.

A megszólalások sikerét erősebben befolyásolták az intézeti pozícióbeli, mint a nemi különbségek. Ford a korábbi feminista konverzáció elemzésekkel ellentétben úgy véli, hogy a nők aktív résztvevői az értekezleteknek, és komoly interakcionális munkát végeznek. Ezzel nem cáfolja a nőekkel szembeni diszkriminációt, hanem a rögzült sztereotípiáktól való megszabadulás fontosságát emeli ki.

A könyv újszerű nézőpontból vizsgálja a nők és férfiak interakcióját, amellyel kijelöli a 21. századi gendernyelvészeti kutatások egyik határozott irányvonalát. Ajánlom minden társalgás elemző és feminista kollégám figyelmébe.

Irodalom

- Bañcerowski Janusz 2000. *A nyelv és a nyelvi kommunikáció alapkérdései*. Budapest: ELTE BTK Szláv és Balti Filológiai Intézet, Lengyel Filológiai Tanszék.
- Boden, Deirdre 1994. *The Business of Talk*. Cambridge: Polity.
- Eckert, Penelope & McConnell-Ginet, Sally 1992. Think practically and look locally: Language and gender as community-based practice. *Annual Review of Anthropology*, 21 461-490.
- Fishman, Pamela 1977. Interactional shitwork. *Heresies*, 1, 99-101.
- Fishman, Pamela 1978. The work women do. *Social Problems*, 25, 397-406.
- Fishman, Pamela 1980. Conversational insecurity. In H. Giles, WP. Robinson & P. M. Smith (Eds.) *Language: Social Psychological Perspectives* (pp. 127-32) Oxford: Pergamon Press.
- Gumperz, John 1982. *Discourse Strategies*. Cambridge: Cambridge University Press.
- James, Deborah & Drakich, Janice 1993. Understanding gender differences in amount of talk: A critical review. In Deborah Tannen (Ed.), *Gender and Conversational Interaction* Oxford: Oxford University Press. 231-80
- Kitzinger, Celia 2000. Doing feminist conversation analysis. *Feminism & Psychology*, 10 (2), 163-93.
- Kitzinger, Celia .2007. Editor's introduction: The promise of conversation analysis for feminist research: Introduction to special feature on conversation analysis, gender and sexuality. *Feminism & Psychology*, 7 (4), 566-74.
- Lakoff, Robin 1975. *Language and woman's place*. New York: Harper & Row.
- Maltz, Daniel & Borker, Ruth 1982. A cultural approach to male-female misunderstanding. In John Gumperz (Ed.) *Language and Social Identity* (pp. 196-216) Cambridge: Cambridge University Press.
- Sacks, Harvey 1972. An initial investigation of the usability of conversational data for doing sociology. In D. Sudnow (Ed.) *Studies in Social Interaction* (pp. 31-74) New York: Free Press.
- Schegloff, Emanuel 1980. Preliminaries to preliminaries: „Can I ask you a question?” *Sociological Inquiry*, 104-52.
- Schegloff, Emanuel 2007. *Sequence Organization in Interaction: A Primer in Conversation Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tannen, Deborah 1990. *You Just Don't Understand: Women and Men in Conversation*. New York: William Morrow.

Kiss Tibor Noé

Inkognitó.

Pécs: Alexandra Kiadó, 2010. 168 pp.

Huszár Ágnes

„Átlépek a küszöbön. Az alumíniumcsík töredezett, nagyobbat kell lépnem, hogy ne sértsem fel a bőrömet.” A határátlépés kitartott képével, egyfajta praesens imperfectummal kezdődik Kiss Tibor Noé regénye.

A protagonista egyedül van, „*egyedül a testemmel*” mondja, egy város széli ház felső emeletén – *huszonhét méter, két másodperc* – erről a pontról néz hátra és előre: egy definiál(hat)atlan pontról a téridő más definiál(hat)atlan pontjaira. A hosszan kitartott állóképek között cselekményes filmszkeccsek: Tibor a futballpályán, anya a pszichiátrián, apa a neurológián, apa biciklivel a felüljárón, nagyanya halva, nyitott szájjal Debussy zenéjére. „Mintha egy videoklip lenne az életem. Ismétlődő pillanatképek egymás után, ezredszer. Filmkockák peregnek le előttem, életem filmje, az elejétől a végéig” (142).

A téridőnek ezen a meghatározhatatlan pontján kezdi Tibor szisztematikusan átváltoztatni magát Noémivá, a név jelentése szerint „szépséggé, kedvessé”. Azt a folyamatot kívánja véglegesen lezárni, amely már olyan régen megkezdődött, s amely annyi kint és szenvedést hozott magával. „Tizenkét évesen is gyűlöltem magam anyám ruháiban. Betegnek éreztem magam, miközben belebújtam a szoknyájába. Mégis újra meg újra megtettem” (63).

Az átváltozást végérvényesnek szánja. Ruhák, harisnyák, parókák, rúzsok és szempillaspirálok arzenálját vonultatja fel. „Az erkélyajtót használom tükörnek. Egy elmosódott alakot látok a zsírfoltos üvegen, félhosszú hajjal, női ruhában. Aztán a sziluett az oldalára fordul, lábujjhegyre áll, vádlója megfeszül. Végigsimítja a derekát, egészen a csípőjéig. Egy nő elmosódott sziluettje” (55).

A kísérlet sikeresnek ígérkezik. Tibor Noémi életét kezdi élni. „Továbbra is élek. A pulzusom rendben, csak a hátam hasogat, ahogy néhány hete mindig. Az íróasztalhoz ülök, magam alá hajtom a szoknyámat, és lehalkítom a zenét. Tizenhét óta, harminckét perc. Továbbra is élek, de nem tudom, hogy ez kinek az élete” (66).

Az új élet igazi kezdetét egy coming-out jelzi. Tibor vállalja Noémit, új, női lényét. „Hallottam a zsanér nyikorgását, a testvérem állt az ajtóban. Nem lépett be a szobába. Elengedte a kilincset...*Nem bírom tovább, képtelen vagyok férfiként élni tovább*, fordultam a fal felé...” (77). Az anya lelkiismeret-furdalással, saját felelősségét keresve, a lányok, barátnők, Kinga, Évi szolidárisan.

A kilépés a nemek közti térbe: lépés a semmibe. Kinek az életét éli Tibor-Noémi? Tiborét, Noémiét vagy egy idegenét, egy meg nem született, mert meg nem szül(et)hető lényét? A férfiak undorral, gyűlölettel, gyanakodva nézik, a nők segítőkészen, szánalommal, teljes bizalommal. De ennek is nagy ára van. A nő nemi lényként még nem

született meg, de a férfi mint nemi kisugárzású lény már eltűnt. „*Ennek vége, Tibi*. Kinga a földre rogyott, és a radiátor mellé guggolva zokogni kezdett. Talpa helyén izzadságfoltok maradtak a linóleumon, ujjhegyek apró karikái, a sarok kupolája és a talpél hosszúkás kanyarulata” (115).

Noémit nem vonzzák a férfitestben nőt kereső jelentkezők sem. Az új élet minden szexualitástól megfosztott sterilítással riaszt: huszonhét méter, két másodperc. „Bárcsak más lehetnék. Bárcsak megváltozhatnék, bárcsak lehetnék férfi. Vagy bárcsak lehetnék nő” (115).

És ekkor megszületik a döntés: végezni Noémivel. Végezni a meg nem született, meg nem születhetett lényvel. Összecsomagolja a szoknyákat, blúzokat, harisnyákat, parókát, sminkkészletet. „A nő ott feküdt előttem, kiterítve a sárban. A nő, nejlonszákokban és kartondobozokban. Végeznem kellett vele” (151).

De nagyon jól tudja, nem tud vele végezni. Ha végezne vele, magával végezne. Tibor-Noémi a küszöbön áll, nem képes átlépni, magabiztosan helyet találni az egyik vagy másik oldalon. Nem tudja a válaszokat, de hát a kérdéseket sem tudja feltenni.

Búcsút veszünk attól, akire már egyetlen név sem érvényes, aki már bemutatkozni sem tud, bár annyira szeretne. Identitása hagymahéjait hámozza, ki tudja, ki tudhatja, melyik az igazi, melyik az érvényes? Csak a szem, a száj és az orr nélküli oválissá fakult arckép a hiteles. „Fogva tart az elgondolt kép, *titkát felfedni nem tudom*. Vele ébredek, vele fekszem, nem ereszt a nő, a képen. Cipője hegyén megcsillan, a fény, tört fehér folt a fekete lakkon. A pislákoló napfényben megcsillan az arcom. Mintha a fény beleégne a bőrbe, láthatatlanná téve az arcot. Felerősödik a szél, elfújja a képről a szememet, a számat, az orromat. A kép mégis előttem marad” (157).

Kiss Tibor Noé könyve az első olyan magyar regény, mely szövegszervező motívummá választotta a nemek közti átjárást, a transzneműséget. Aki azonban édesbús történetet, lírikus vallomást, netán bulvárszenzációt vár tőle, csalódní fog. A beleélő, átérző olvasói attitűd csődöt mond ennél a szövegnél. Aki a különös sorsú főhőssel együtt szeretne sírni és a könyvet letéve megkönnyebbülni, hogy ő mégiscsak szerencsésebb, nem a megfelelő könyvet vette le a polcra.

Szikár prózát olvasunk, filmszerűen szerkesztett kompozíciót, hosszan kitarított állóképekkel és ismétlődő szekvenciákkal. Egy kamera pásztázza a sivár vidéket, nominális mondatok metszik ki az állóképeket az időből: „Hangarak és raktarak egymás után. Vaskerítések több száz méter hosszan. Rozsdás rácsok, kibelezett kamionok. Néptelen utcák és gyárudvarok. Gyalogos felüljáró a vasúti sínek felett. Cigaretázó sorompóőr” (143).

Mándy Ivánnak és Alain Robbet-Grillet-nek vannak hasonló szövegei. Nyugtalanító, nehezen felejthető írás Kiss Tibor Noéé, első könyves szerzőtől szokatlanul érett, szuverén.

Jegyezzük meg a nevét, nem maradhat – könyvének címével szólva – *inkognitóban*, álnév alatt, titokban, ismeretlenül.

Gecső Tamás – Kiss Zoltán – Tóth Szergej (szerk.)

TI és MI – Alkalmazott nyelvészet és interdiszciplinaritás

Budapest: Tinta Könyvkiadó, 2010. 149 pp.

Lénárt Levente

2009. április 29-30. között a Szegedi Tudományegyetem JGYPK Alkalmazott Humántudományi Intézete és Tanító- és Óvóképző Intézete, valamint az ELTE BTK Alkalmazott Nyelvészeti Tanszéke és az Alkalmazott Nyelvészet Szakos Hallgatói Érdekképviselete közös hallgatói-oktatói tudományos konferenciát szervezett. Az apropót az egy évvel korábban megtartott *Ismeretlen ismerős — ismerős ismeretlen. Az alkalmazott nyelvészet dimenziói* című hagyományt teremtő hallgatói tudományos konferencia szolgáltatta. A *TI és MI* címmel megjelent, a konferencián elhangzott előadások anyagát tartalmazó kötet az összefogásról, a tudományos szakmai együttműködésről szól, ahol a szerzők nem vetélytársai, hanem versenytársai egymásnak. A kötet nem tartalmazza az összes, a konferencián elhangzott előadást, de anyaga így is sokszínű és érdekes olvasmányul szolgál a nyelvészet iránt érdeklődők számára, hiszen kínálata a tudományosság mély rétegeitől a kedvcsináló nyelvészeti vonatkozású kérdésfelvetésekig igen széles skálán mozog, bizonyítva, hogy az alkalmazott nyelvészet számos dimenziót rejt, és számos részdiszciplínája létezik.

A könyvben tizennégy tanulmány mutatja be az alkalmazott nyelvészetnek és az egyes aldiszciplínáknak a kutatási területeit. A kötetet forgatva az olvasó választ kaphat többek között arra, hogy mi az elmélet és az alkalmazás szerepe az idegennyelv-oktatásban; van-e külön nyelvészeti terminológia a magyar, a finn és az észt nyelvben; milyen eredményei vannak a nyelvújításnak Mariföldön és a nyelvpolitikának a Moldáv Köztársaságban; mi a jelnyelv, és hogyan vélekedünk a siketek közösségéről stb.

Kutatások sora rámutatott már, hogy a siket közösséggel és jelnyelvükkel kapcsolatban általános tudatlanság jellemzi az embereket, többségükben számos tévhit él. Az 1960-as években megindult nyelvészeti kutatások eredményei alapján elmondható, hogy a siketek elsődleges nyelve a jelnyelv, amely komplex nyelvtani szabályokkal rendelkezik, így a hangzó nyelvekkel egyenértékű. Ennek ellenére a siket gyermek oktatásából, a hangzó nyelvre alapozva, nagyrészt kizárják a jelnyelvet. Aki napi kapcsolatban van hallássérült diákokkal, belátja, hogy a jelnyelv ismerete nélkül jóval nehezebben boldogul, derül ki *Stuber Ágnes Attitűdvizsgálat jelnyelvről és siketokról—mi újság a pedagógusok háza táján* című írásából. *Cserni Mónika A siketek nyelve, a jelnyelv* című tanulmányának legfőbb célja, hogy minél több ember ismerje meg a siketek nyelvét, a jelnyelvet, és a siketek oktatásának lehetséges módszereit, minél többen tudják meg, hogy a siketek miért tanulunk egy kicsit máskeppen, mint a halló emberek.

Herbst Mária A tanári kérdés a tantermi kommunikáció folyamatában című, a tanári kérdés sajátosságait vizsgáló dolgozata a témát a tanórai kommunikáció összefüggésében tárgyalja. Bemutatja, hogy a tanár által feltett kérdés milyen szekvenciális elrendezésben, a tantermi diskurzusban mely megnyilatkozásfajtákkal áll szorosabb kapcsolatban. A jellemzése – természetesen – nem nélkülözhet pedagógiai aspektusokat sem, mivel ez a kérdésfajta a formális kommunikációnak, a tanár-diák interakciónak meghatározó eleme.

Az idegennyelv-oktatás nyelvpedagógia és alkalmazott nyelvészet is. Lényege az

alkalmazás, amelynek saját elmélete van. Az idegennyelv-oktatás alkalmazáselmélete a célnyelvvel és tanulóival kapcsolatos forrástudományok és körülmények integratív szempontjain nyugszik. Az alkalmazáselmélet azonban nem módszertan, hanem szélesebb faktoregyüttes eredménye, ún. idegennyelv-didaktika. Az idegennyelv-didaktika legreálisabb modelljét Edmondson ábrázolta. *Jónás Frigyes Elmélet és alkalmazás az idegen nyelvek oktatásában* című dolgozatában ennek a szerkezetét követve fejleszti tovább, elemzi és szerkeszti meg saját idegennyelv-didaktikai modelljét.

Ladányi Mária *Az alkalmazott nyelvészet lehetséges funkcionális nyelvelméleti hátteréről* értekezve számba veszi az alkalmazott nyelvészet tartalmának, céljainak és definícióinak változását, illetve bemutatja, hogy ha az elmélet és az alkalmazás viszonyának egyoldalúan formális felfogásából indulunk ki, akkor az alkalmazott nyelvészeti kutatások számára átfogó elméleti keretek kialakítására csak problematikusnak tűnő lehetőségek adódnak. Ezzel szemben a funkcionális nyelvelméletek elgondolásait olyan vonások jellemzik, amelyek alapján ezek a nyelvelméletek sokkal inkább alkalmasak arra, hogy a nyelvvel összefüggő társadalmi problémák feltárására és megoldására irányuló alkalmazott nyelvészeti kutatások átfogó elméleti keretként alkalmazzuk őket.

A melléknév státusát vizsgáló tanulmányában *Gecső Tamás*nak a terjedelmi korlátok csak arra adnak lehetőséget, hogy bemutassa azokat a legfontosabb felismeréseket, amelyek elvezettek a terminus technicus megalkotásához, illetve ismertesse a különböző nyelvelméleteknek a melléknév mibenlétére vonatkozó főbb megállapításait.

A nyelvészet, a grammatikairás és a hozzá tartozó szókincs az antikvitásban, a görög nyelv alapján kezdett el formálódni. A hagyományt a latin folytatta, és az így kialakult nyelvleírási mód vált az európai kultúra számára egyetemesen elfogadott nyelvtanná. Óriási feladat volt az ezektől eltérő típusú, pl. finnugor nyelvek képviselőinek, hogy megmutassák: nyelvük ugyan eltér a latintól, mégis valódi, rendszerrel bíró nyelv. Emiatt kezdték el a nyelvleírás terminológiáját megváltoztatni, hozzácsiszolni az adott nyelvekhez; próbálva a meglévő szókincset adekváttá tenni, illetve megteremteni az új lehetőségeket. Ezekből a kísérletekből csak töredékük maradt fenn, és vált az anyanyelvi terminológiai rendszer részévé. *Karácsony Fanni* *Nyelvészeti terminológia a magyar, a finn és az észt nyelvben* című írásának témája az így kialakult nyelvészeti terminológia és a hozzá vezető út a magyar, a finn és az észt nyelvben, különös tekintettel a nemzeti nyelvű szakszókincs helyzetére és lehetőségeire. Részletesebben a névszói esetek elnevezéseivel foglalkozik, mivel a finnugor nyelveknek ez a jellegzetes rendszere jelentősen eltér a latin, illetve az indoeurópai nyelvekétől, így ez a jelenség a terminológiában szükségszerűen újítást követelt meg.

A nyelvek életében a nyelvújítás egyfajta újjászületés. Beszélői egyrészt tudatosítják magukban, hogy nyelvük érték, s ezáltal újraértelmezik a hozzá fűződő viszonyukat, másrészt saját kultúrájukat is jobban tisztelik általa és miatta. A legtöbb nép fennmaradásának kulcsa volt a nyelvújító folyamat. Éppen ezért nagy a nyelvújítók felelőssége, s a feladat nem csupán a nyelvészek, hanem az egész nép vállalt is nyomja. Míg a finn, az észt és a magyar nyelv történetében a nyelvújítás már megtörtént, az oroszországi nyelvrokonaink esetében most időszerű a probléma. A vizsgálódás tárgya a Mariföldön (több szakaszban) zajló nyelvújítási munka. Főbb történéseit és problémáit *Németh Szilvia* *A nyelvújítás Mariföldön. Aktuális problémák és megoldási kísérleteik* című dolgozatában a nyelvészeti szakterminológia kialakulásán keresztül mutatja be.

Gortva Tamás *A fonikus költemények megközelítéséhez. Médiumváltások Ladik*

Katalin UFO party című alkotásában című, a fonikus költemények értő befogadását segítő dolgozatában a szerző Papp Tibor tipológiai rendszerét alkalmazva elemzi Ladik Katalin UFO party című hangkölteményét. Külön leírja az említett szöveg verbovizuális megjelenésének és fonikus változatának jegyeit, majd pedig vizsgálja a vizuális és akusztikus médium közötti átjárhatóság lehetőségét. Interpretációs lehetőséget nyújt, és választ keres az egyes fonikus, illetve vizuális megoldások funkcióinak kérdésére, mert álláspontja szerint a funkciók felismerése nemcsak az egyes szakaszok szegmentálásában segítene, de a szakaszokon belül történő „cselekmény” pontosabb megértésében is. Így a tipológia az elemzők elvont eszköztárából az ilyen típusú szövegek használati utasításává válhatna.

Math Tímea A hatékony konfliktusmegoldás módszerei című írásában a konfliktuskezelés néhány alternatív lehetőségének bemutatására vállalkozik, vagyis olyan eljárásokat mutat be, melyek alternatívát jelentenek a vitás ügyek bírósági úton kívüli megoldására vagy akár az adott per folyamán a hatékonyabb, gyorsabb megoldás elérésére. Először a konfliktus szó értelmezésére kerül sor, megemlítve Edward de Bono ide vonatkozó nézeteit, majd a szerző az alternatív konfliktuskezelés egyik lehetséges osztályozását vázolja fel Henry Brown és Arthur Marriot nyomán. Ezt követően ismerteti az eljárások közös jellemzőit, végül kiemeli a mediáció (közvetítés) jelentőségét.

Képes Júlia Metálnukleár és Cukkerfilcsi című tanulmányának bevezetőjében kiemeli, hogy az internet megjelenése hatalmas változásokat hozott számunkra, megváltoztatta mindennapjainkat, s ezzel egyidejűleg új típusú nevek születését eredményezte. Több tanulmány is született már különböző programok azonosító neveiről, de nem történt még kutatás a hazánkban is egyre népszerűbb online számítógépes szerepjátékok (mmorpg-k, azaz 'massively multiplayer online roleplaying games) karaktereinek névanyagáról. Ezért vállalkozott a szerző erre a feladatra. Egy online számítógépes szerepjáték karakterneveinek névtani vizsgálata során a World of Warcraft mintegy ezerhatszáz nevet vizsgálta meg nyelvi és jelentéstani szempontból. Az etimológiai jelentés alapján átfogó kategorizáció megalkotására tesz kísérletet, megvizsgálja a legjellemzőbb jelenéscsoportokat, kiter a nevekben gyakran megjelenő agresszióra, és igyekszik feltárni a névadások háttérében álló motivációs tendenciákat.

Tóth Szergej Az ellenség neve. Nyelvi példák egy kitűnő kötethez című tanulmányában kiemeli, hogy az ellenségnevekben ősi tudások, mitikus konstrukciók élednek újjá. Mindenekelőtt a világ kettéosztása jóra és rosszra, rendre és káoszra, Isten és Sátán művére. A politikai ellenségkonstrukciók nélkülözik a mítoszok és vallások mélységét, világmagyarázó erejét, de manírjuk és észjárásuk tovább él. A közélet színterein is van káosz, bűn és Sátán, csak éppen új alakban és más nevekkal jelenik meg. A szemantikai oppozíciós kategóriák áttekinthetővé és veszélyessé teszik a világot, felhasználóját felmentik a töprengés és a felelősség alól. Igazolásukat önmagukban hordják: aki ellenségesen néz a világra, arra a világ is ellenségesen fog visszanézni.

Milyen viszonyban áll a homoszexuálisok kisebbségének fogalma és a multikulturalizmus? – teszi fel a kérdést *Kocziszki Zsanett*. Az erről szóló írás fő témája, hogy politikai kérdés-e a homoszexualitáshoz való viszonyunk. A dolgozathoz levonhatjuk azt a következtetést, hogy mind az Európai Unióban, mind Magyarországon egyre nagyobb szerepet kap a mindennapokban és a politikában is a nemi identitás és a szexuális orientáció kérdése. A magánéleti szféra politikai instrumentalizálódása jelzi: a

pártok feltételezik, hogy a magánéleti kérdésekben való nyilvános állásfoglalás alkalmas szavazatszerző eszköz számukra, és ennek érdekében hajlandóak figyelmen kívül hagyni a magánszféra sérthetlenségének klasszikus liberális elvét.

Moldova – a magyar köznyelvben is gyakran használt oroszos névén Moldávia – kevésbé ismert többnyelvű és többkultúrájú európai ország. Kiss Zoltán dolgozata a Moldovai Köztársaságot veszi górcső alá. Az etnikai tudat és a nemzetiségi kérdés szempontjából mutatja be a társadalmi többnyelvűségi helyzetet, az ország autonóm régióit, az országban élő nemzetiségeket és a beszélt nyelveket. Kitér az ország geopolitikai helyzetére, nyelvpolitikai megközelítésben ismerteti a köztársaság területén beszélt nyelvek státusát, az országos és regionális oktatáspolitikát és ezzel párhuzamba állítja a demográfiai helyzetet. Említést tesz még az elsősorban nyelvi és nemzetiségi diverzitásból fakadó belső társadalmi problémákról, a konfliktuskezelés tipikus második világbeli politikai eszközeiről és az ország aktuális külpolitikai körülményeiről.

A bemutatott kötetet a témák sokszínűsége jellemzi, és ez a tény egyúttal azt is bizonyítja, hogy az alkalmazott nyelvészetben belül számos, régi és új, kutatásra alkalmas terület és téma létezik. A fent leírtak alapján messzemenően egyetérthetünk a szerkesztőkkel abban, hogy a kötet haszonnal forgathatják nyelvészek, nyelvtanárok, egyetemi és főiskolai hallgatók, de tulajdonképpen mindenki, aki érdeklődik az alkalmazott nyelvészet, és annak interdiszciplináris tudományterületei iránt.

Benő Attila

Kontaktológia. A nyelvi kapcsolatok alapfogalmai.

Kolozsvár: Egyetemi Műhely Kiadó – Bolyai Társaság, 2008. 201 pp.

Lőrincz Julianna

Benő Attila, a kolozsvári Babeş-Bolyai Egyetem magyar nyelvészeti tanszékének tanára. *Kontaktológia. A nyelvi kapcsolatok alapfogalmai* című egyetemi tankönyve az idegen nyelvi környezetben működő magyar nyelv különböző kapcsolataiból eredő változásainak, a kölcsönzéseknek és más nyelvi egymásra hatások eredményeképpen létrejövő jelenségeknek a bemutatásával foglalkozik. Úttörő munkának számít a könyv, hiszen magyar nyelven kontaktológiai munka korábban még nem jelent meg.

Benő Attila legfőbb céljai közé tartozik a legfontosabb fogalmak, terminus technicusok értelmezése, valamint a nyelv különböző szintjein jelentkező, kontaktusjelenséggel magyarázható nyelvi jelenségek bemutatása és a gazdag példaanyag elemzése.

Mindkét érintkező nyelv részrendszerének bemutatása fontos az érintkező nyelvek tudományos igényű vizsgálatában, hiszen ezzel válik érthetővé a kontaktuselemeknek az adott nyelvbe történő integrálódása. „Valamennyi nyelvi szint esetében kettős szempont érvényesül a kontaktusjelenségek leírásakor: az adott grammatikai vagy lexikai elemek érvényesülése az átadó nyelv szempontjából és az átvevő nyelvi részrendszer hatása az idegen elem integrálódásában. Ez a két szempont a hangtani, alaktani, lexikai, mondattani és szemantikai természetű kérdéseknél egyaránt jelen van” (Benő 2008: 9).

A szerző könyve bevezetőjében a kontaktológiát interdiszciplináris nyelvészeti tudományágként definiálja. Mint interdiszciplináris tudomány, a kontaktológia a különböző társtudományok, így a pszicholingvisztika, a szociolingvisztika, a kognitív nyelvészet és a geolingvisztika tudományos eredményeit is felhasználja. A könyv külön értéke, hogy az egymással érintkező nyelvi kontaktusjelenségek szemantikai motivációját, a különböző jelentésváltozásokat is vizsgálva komplex módon elemzi azokat.

A munka a következő nagy fejezetekből épül fel:

Előszó

I. Bevezetés

II. Alapfogalmak

III. Fonológiai kérdések

IV. Alaktani és szófajtani jelenségek

V. Lexikai integrálódás: az egyszavas kódváltástól a jövevényszóig

VI. Mondattani kérdések

VII. Szemantikai jelenségek

VIII. A szókölcsonzés indítékai

Rövidítések jegyzéke

Felhasznált irodalom

Abstract

A továbbiakban a teljesség igénye nélkül kiemelünk néhány fejezetet a könyvből, amelyet részletesebben bemutatunk.

1. Az alapfogalmak értelmezése

Az egyszerű, alkalmi jelhasználóhoz kötött nyelvhasználati sajátságot a szerző **interferenciának** nevezi, a többszöri előfordulású, egy nyelvváltozatban általánosan elterjedt vagy normaértékű jelhasználati módot pedig, amely az interferencia eredményének tekinthető, **kölcsönzésnek**. A szerző megjegyzi, hogy a nem szociolingvisztikai természetű diskurzusokban az interferencia fogalmat jóval tágabban értelmezik a szakemberek. E két fogalmat – az interferenciát és a kölcsönzést – Benő Attila együttesen **kontaktusjelenségnek** nevezi. A szerző részletesen kitér az interferencia és a kölcsönzés társadalmi és nyelvi kontextusára, a dominancia és a nyelvi érintkezés tényezőire.

Az **idegen szavak, kölcsönzők, jövevényszavak** közti különbségeket, ezek fogalmát is definiálja a szerző. Felhívja a figyelmet a kódváltás és a szókölcönzés elkülönítésének nehézségeire is. A konkrét lexikai adatok elemzése azt mutatja ugyanis, hogy ezeket nem mindig lehet egyértelműen elhatárolni egymástól. A rokon jelenségek elhatárolásához többféle nyelvi és nem nyelvi szempont figyelembevétele szükséges.

A **kódkeverés, a kevert nyelvek** fogalmak elkülönítése is nagyon fontos kérdés, sokan ugyanis összekeverik a két jelenséget. A **kódváltás** mindig tudatos kommunikációs tevékenység, míg a **kódkeverés** esetén rendszerint nem tudatosodik a beszélőben, hogy melyik a kommunikáció bázisnyelve. „A Magyarországgal szomszédos államokban használt kisebbségi magyar nyelvváltozatokra általában nem jellemző a kódkeverés, bár kódváltás jelentkezhethet bizonyos kommunikációs kontextusban...” (Benő 2008: 55). A kódkeverés eredménye lehet az ún. kevert nyelvek kialakulása, amelyre az jellemző, hogy egybefonódik az érintkező nyelvek szókincse, grammatikai rendszere, és ez a változat új nyelvi létrejöttéhez is vezethet, ha több nemzedéken át fennmarad a nyelvi érintkezés.

A legfontosabb kontaktológiai alapfogalmak értelmezése után a szerző az egymásra épülő nyelvi részrendszerekben vizsgálja a kontaktusjelenségeket. A kölcsönzőszavak hangalaki illeszkedése az átvevő nyelvbe, a hasonló hangszerkezetű lexémák hatása különbözőképpen valósul meg az egyes nyelvekben. Az azonos nyelvcsaládhoz tartozó nyelvek esetében másképpen megy végbe, mint a különböző nyelvcsaládokhoz tartozó nyelvek esetében. A román eredetű erdélyi magyar nyelvjárási adatok tanúsága szerint valamely kölcsönző hangalaki és jelentésbeli integrációja összefüggésbe hozható egy átvevő nyelvi lexémával, amelynek **jelentésbesugárzásával** magyarázhatjuk az átvétel jelentésének módosulását. Például: r. *a se necăji* 'szomorkodik' > m. *nyekezsál* 5. 'akadozva beszél, dadog'. Az elemzett példában valószínűleg a székely nyelvjárási *nyekeg* hangalaki hatása érzékelhető. A szerző megjegyzi, hogy Székelyföld több pontján 'dadog' jelentésben a *nyekeg* és a *nyekezsál* dublettek (variánsok) használatosak.

2. Alaktani és szófajtnai jelenségek

A morfémák kölcsönzése, különösen az affixumoké, a szókölcönzéshez viszonyítva ritka jelenség. Ennek fő oka az, hogy a nyelvek grammatikai rendszere stabilabb, mint a szókészletük. Kevésbé hatnak rá a nyelvi változások, illetve sokkal lassabban érzékelhető az esetleges ráhatás eredménye. Ha mégis végbemegy a járulékos morféma kölcsönzése egy adott nyelvben, az általában lexikai kölcsönzés eredménye. A lexikai elemek egész sorának a kölcsönzése megelőzi a járulékos morfémák kölcsönzését. Például a főnévképzőt megelőzi a főnév kölcsönzése. Más nyelvből származó morfémák átvétele azonban gazdagíthatja az átvevő nyelv morfémaállományát, és új grammatikai kategória átvételét is

eredményezheti. Az idegen eredetű kötött morféma kezdetben csak egy szűkebb nyelvváltozatban terjed el, később azonban több nyelvváltozat részévé válhat.

Az igekötők szerepe az igei kölcsönelemek meghonosodásában

Az igekötő, a képzőkhöz hasonlóan, a lexikai átvételek integrálódását segíti elő. „Általában az igei átvételhez járuló igekötő motivációja abban rejlik, hogy a kölcsönszó érintkezésbe lép az átvevő nyelvbéli szinonimapárjával, és mintegy öröklí annak igekötős szabályrendszerét” (Benő 2008: 97).

Például: r. *făcătură* 'igézés'

kölcsönzés: *faketurál* → igekötős származéka: *megfaketurá* → szin. *megigéz*

Olyan esetek is vannak, amikor a magyar igekötős ige jelentésbeli ekvivalens, azaz az igekötőnek jelentésspecializáló szerepe van, és nem csak a cselekvés befejezettségét jelöli. Például: r. nyj. *folscoti*

magyar átvétel: *floszketyál* → igekötős származéka: *oda floszketyál* 'odamond'

3. Lexikai integrálódás

A szókincs a legfogékonyabb a más nyelvekből való átvételre. A lexikai kérdések azonban nem választhatók el élesen a szemantikai és pragmatikai jelenségektől, valamint az érintkező nyelvek és kultúrák általános kontextusától.

„Ha szókölsönzés eredményeként olyan lexikai elem kerül átvételre, amelynek a denotatív jelentés szempontjából van ekvivalense a befogadó nyelvben, akkor az új elem vagy kiszorítja a régit, vagy pedig a kölcsönelem... stilisztikai értéke vagy konnotatív jelentése valamilyen mértékben módosul, ami a denotatív jelentés változását is befolyásolja. A magyarban német eredetű *sógor* jövevényszó például kiszorította az ősi *rér* szót” (Benő 2008: 110).

Gyakori jelenség a **szinonimadifferenciálódás**. Az átvételek során különböző mértékű jelentésváltozások mennek végbe. Ezek esetében is megfigyelhető a szinonimadifferenciálódás. Ilyen változás a **jelentésszűkülés** is. Például a moldvai csángó nyelvjárásban a *kalapács* – *csokán* 'a kovács nagykalapácsa'; román etimonia: *ciocan* 'kalapács'. Ehhez hasonlóan az erdélyi román nyelvjárásokba átkerült magyar eredetű kölcsönszavak is általában jelentésszűkülésen mentek át.

A szinonimadifferenciálódás a kölcsönelem stílusértékének módosulását is eredményezi. Például a román *Domnezeu* 'Isten' szó az erdélyi nyelvváltozatokban kizárólag káromkodási fordulatokban szerepel. A semleges *domnu* 'úr', *doamna* 'nagyságos asszony' az erdélyi magyar regionális nyelvváltozatokban pejoratív, gúnyos vagy tréfás stílusértékű. De történhet pozitív irányban is a stílusérték megváltozása. Például az átokformulák negatív jelentése szelídült meg a következő esetben: a r. *bátetye norokul* és *bátetye szfintu* kifejezéseket csak a 'vigyen el a kánya' ekvivalenssel adhatjuk vissza magyarul, jelezve ezzel, hogy nem a fekete mágiáról van szó a kifejezésekben, mivel megváltozott a negatív stílusértékük. De az átvételek más konnotatív jelentése is megváltozik általában. Például a r. *geambaș* 'lókereskedő, lótolvaj' szónak a jelentése a csángó *dzsámbás* 'tréfás ember' szóban jelentősen megváltozott. Ahhoz, hogy képet kaphassunk, hogyan alakult ki az új jelentés, tudnunk kell, hogy milyen jelentéselemek kapcsolódhattak az eredeti lexémához. Az itt kiemelt példában az tükröződik a szójelentésben, hogy a lókupeczek üzleti érdekből a tréfát is felhasználták a rábeszélésre (Benő 2008: 115).

Könyvismertetésemben nem törekedhettem teljességre, a céloom elsősorban a figyelem felkeltése volt Benő Attila értékes, hiánypótló munkája iránt. A könyv a kontaktológiai kutatásokon kívül is jól alkalmazható mindenfajta kutatás és elemzés során, amelynek célja a magyar nemzeti nyelv különböző változatai változásainak vizsgálata. Jó szívvel ajánlom a könyvet minden magyar és idegennyelv szakos tanárnak, doktorandusznak, a nyelvi változások, a lexikológia és lexikográfia iránt érdeklődő egyetemi hallgatónak, valamint a nyelvi kontaktusjelenségek iránt érdeklődő nem szakember olvasóknak is.

Dr. Budai László

**Az anyanyelv változó szerepe az idegennyelv-oktatásban
Angol nyelvi példákkal**

Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 2010. 316 pp.

Molnár Erzsébet

Az anyanyelv változó szerepe az idegennyelv-oktatásban címmel hiánypótló munka jelent meg a közelmúltban a Nemzeti Tankönyvkiadó gondozásában. A szerző, dr. Budai László több évtizedes kutatói, nyelvtanári, tankönyvírói, szakfelügyelői munkája eredményét, tapasztalatait foglalta össze legújabb könyvében.

„Célom, hogy a kontrasztív hibaelemzés mind *implicite*, mind *explicité* szerves részévé váljék az idegennyelv-oktatásnak; és tapasztalatokra alapozott meggyőződésemmel, hogy a kontrasztív hibaelemzéssel nagymértékben elősegíthetjük a nyelvi tudatosságot és a gyakorlat hatékonyságát” – írja a szerző a Bevezetésben (27). További célként jelöli meg az anyanyelv és az anyanyelvre épülő tudatosság fontosságát. Azt az állítást támasztja alá, mely szerint az anyanyelv kikerülhetetlen és nélkülözhetetlen az idegennyelv-oktatásban, bizonyítva egyúttal az anyanyelv változó szerepét is e folyamatban.

Gyakorló és kezdő nyelvtanárok egyaránt gyakran állnak azon dilemma előtt, hogy milyen mértékben legyen jelen az anyanyelv az idegen nyelvi óráikon. Gyakorta fogalmazódik meg kérdésként, hogy miként hat egymásra az anyanyelv és az idegen nyelv; vajon mennyire segíti, illetve gátolja az anyanyelv az idegen nyelv sikerességét, zavarja-e az anyanyelvi nyelvtani rendszer az idegen nyelv elsajátítását, s ha igen, milyen mértékben. Mind az idegennyelv-oktatás elméleti szakemberei, mind az iskolai gyakorlati képzésben részt vevő tanárok, tanárjelöltek ezekre és sok-sok más kérdésre, dilemmára kapnak választ Budai László könyvéből.

Az idegennyelv-oktatás történetét elemezve megállapíthatjuk, hogy benne az anyanyelv – attól függően, hogy mely nyelvtanítási módszer, elmélet volt éppen uralkodó, divatos – domináns vagy kevésbé meghatározó szerepet játszott az évszázadok folyamán. Korábban az idegennyelv-oktatásban a tanulók anyanyelvére való támaszkodás didaktikai alapelv volt, hiszen az anyanyelv a tanuló egész tudatrendszerét áthatja, s az idegen nyelvnek ebbe a tudatrendszerbe kell beleépülnie. Már Brassai Sámuel, a 19. századi magyar művelődéstörténet kimagasló tudású polihisztor személyisége is szorgalmazta, hogy kapjon nagyobb hangsúlyt az anyanyelv, de ne az idegen nyelvek rovására, hanem éppen az anyanyelvre alapozva valósuljon meg az idegen nyelvek oktatása (1837). Ez a gondolat nemcsak saját korában volt időszerű, hanem napjainkban is fontos kérdésként vetődik fel, s képezi kutatás és vita tárgyát egyaránt.

A nyelvoktatás története során különféle elméletek, nézetek születtek az anyanyelvnek az idegennyelv-oktatásban betöltött szerepével kapcsolatban, s határozták meg a különféle nyelvoktatási irányzatok lényegét. Míg például a direkt, a cselekedtető vagy a néma módszer az anyanyelv teljes kizárásával, mellőzésével akart eredményt elérni, addig a nyelvtani-fordító, a tanácskozó, az intenzív módszer nagymértékben támaszkodott az anyanyelvre, s az anyanyelvből való kiindulás igényével lépett fel. A múlt század ötvenes-hatvanas éveiben a behavioristák és a kontrasztív nyelvészet képviselői az anyanyelv központi szerepét hangsúlyozták az idegennyelv-oktatásban (vö. Corder 1967). Állításuk szerint az anyanyelv elsősorban mint interferencia-forrás van jelen az

idegennyelv-tanulásban, azaz a két nyelv közötti különbségek negatív átvitelt, hibákat okoznak az idegen nyelv tanulásában; tehát az idegennyelv-tanulásának nehézségei az anyanyelv és az idegen nyelv különbségéből erednek (vö. Crystal 1998). A 80-as évek kommunikatív módszere az egynyelvűséget igyekezett megvalósítani a nyelvi órákon, de ugyanakkor elismerte és hangsúlyozta az anyanyelv didaktikai szerepét az idegennyelv-oktatásban.

Nem könnyű egyértelműen bizonyítani, hogy az anyanyelv segítő vagy gátló hatása érvényesül-e az idegen nyelvek oktatása során. Budai László egy korábbi munkájában elemzi a különféle módszerek anyanyelvhez való viszonyulását, s megállapítja, hogy „*abban valamennyi közös vonást mutat, hogy az anyanyelvről csak általánosságban szól, és a nyelvoktatás különböző körülményeit, valamint az oktatás egyes fázisait többé-kevésbé figyelmen kívül hagyva, tudományosan nem eléggé megalapozottan, inkább csak ösztönösen alkalmazza vagy utasítja el az anyanyelvet, a tudatosítást*” (1979: 21). Budai több mint fél évszázados tapasztalatra támaszkodva állítja, hogy az anyanyelv pozitív hatásai messze túlszárnyalják negatív hatásait. A szerző könyvében arra törekszik, hogy „*elméletileg is megalapozza az általa sugallt gyakorlatot, de elsősorban a nyelvoktatás mindennapos gyakorlatát igyekszik megkönnyíteni az anyanyelvre való támaszkodás segítségével*”. Az idegennyelv-oktatásban az anyanyelv szerepét vizsgálva Bárdos (2000) is az anyanyelv erős pozitív transzferhatását emeli ki a jóval csekélyebb negatív hatással szemben.

A pedagógiai gyakorlat azt mutatja, hogy azok a tanulók, akik kellő és biztos anyanyelvi alapokkal rendelkeznek, sokkal könnyebben és eredményesebben sajátítják el az idegen nyelvet. Nagy felelősség hárul tehát az anyanyelvi oktatásra is, hisz napjainkban az igénytelenség, pontatlanság kezd uralkodóvá válni, ugyanakkor egyre erőteljesebben lép fel az idegen nyelv ismeretének igénye. Fontos kérdés tehát, hogy milyen alapot jelent egy idegen nyelv megtanulásában anyanyelvünk nyelvtani rendszerének ismerete, s hogy milyen mértékben foglalkozunk nyelvi órákon az idegen nyelv és az anyanyelv összevetésével.

Az idegennyelv-oktatásban az anyanyelv és a tanult, illetve tanított idegen nyelv közötti kontrasztok zavart okoznak, ezért feltétlenül tisztában kell lennie a nyelvtanárnak azzal, hogy a kontrasztok ismeretében tervszerű munkával megelőzhetők, de legalábbis minimálisra csökkenthetők az interferencia-hatások. „*E könyv szeretné eloszlatni ezt a bizonytalanságot. Igyekszik megerősíteni a tanároknak az anyanyelv pozitív szerepébe vetett hitet és felkészíteni őket a negatív hatások kivédésére*” (19).

Budai László a könyv bevezetőjében felsorakoztatja azokat a motívumokat, amelyek a témaválasztást életre hívták; ezek elsősorban az anyanyelvre való támaszkodás didaktikai elvének feledésbe merülése, a nyelvszakos tanárjelöltek felkészítésének bizonyos hiányosságai, az anyanyelv használatával kapcsolatos tanári gátlások, az anyanyelv kevésbé ismert pozitív hatásainak kiemelése, illetve azoknak a véleményeknek a felerősítése, amelyek az anyanyelvnek az idegen nyelvek oktatásában betöltött szerepét napjainkban is bátran hangsúlyozzák.

Három fő fejezetre tagolódik a több mint 300 oldalas könyv, melyek átfogják az anyanyelvnek az idegennyelv-oktatásban betöltött szerepét, az elmélet és a gyakorlat oldaláról közelítve a témaköröket.

Az első, az *Általános vélekedések az anyanyelv változó szerepéről az idegennyelv-oktatásban* című fejezet elemzi az anyanyelv-elsajátítás és az idegennyelv-tanulás

kapcsolatát (hasonlóságok túlértékelése, eltérő sajátosságok), az anyanyelv változó szerepét a nyelvi tartalom közvetítésében, a nyelvi készségek fejlesztésében és a visszacsatolásban, egyúttal a jelentésfeltárás kapcsán részletesen jellemzi az anyanyelvi és az idegen nyelvi jelkomponenseit.

A második fejezet, *A kontrasztív elemzés és hibaelemzés szerepe az idegennyelv-oktatásban* bemutatja a kontrasztív elemzés történetét, elemzésének módszerét, eredményeit és hiányosságait, a kontrasztív nyelvészet hatását a hazai szakemberekre, a hibaelemzés általános jellemzőit, a hibatípusokat, a kontrasztív elemzés és a hibaelemzés összefüggés-rendszerét.

A harmadik, *A kontrasztív hibaelemzés és szerepe az angolnyelv-oktatás gyakorlatában* című fejezet a kontrasztív hibaelemzés általános jellemzőit, lépéseit, nyelvi okait vizsgálja, javaslatokat ad a hiba orvoslására, majd rátér a grammatikai és lexikai hibák kontrasztív elemzésére, a stratégiai kompetenciára, a hibák súlyának mérlegelésére a mai iskolai gyakorlatban. Budai elsődleges céljának egy olyan módszer kifejlesztését tekinti, amely „nyelvoktatási irányzatoktól függetlenül szerves részévé válhat a nyelvtanár és tanítványai mindennapi tanítási, illetve tanulási tevékenységének az eredményesebb idegennyelv-oktatás érdekében” (28). A szerző megállapításaiban támaszkodik a szakirodalomra, gazdag nyelvtanári tapasztalatára, s bizonyos állítások alátámasztására nyelvtanulóktól begyűjtött újabb adatokat is felhasznál.

A Függelék fordítási feladatokat és megoldásait tartalmazza, majd az idézett művek bibliográfiájának gazdag tárháza zárja a kötetet.

Budai László könyve egyedülálló a magyar nyelvpedagógiában. Egyedülálló több okból is. Egyrészt az olvasó megismeri az anyanyelvnek az idegennyelv-oktatásban betöltött szerepét, a kettő egymáshoz való viszonyulását, kapcsolatát, elméleti és történeti háttérét, másrészt gyakorlati példák sora nyújt az olvasónak segítséget, ad magyarázatot az elmélet és a gyakorlat mélyebb összefüggésének a megértéséhez. A könyv világos, logikus felépítésű, a szerző az elmélet és a gyakorlat integrálásával szisztematikusan tárja az olvasó elé és mutatja be az anyanyelv változó szerepét az idegennyelv-oktatásban; igyekszik mind a kutató, mind a gyakorlati szakember minden igényét kielégíteni. A könyvben, melyet áthat a szakmai igényesség, nem száraz elméletet és adathalmazt találunk, hanem gazdag kincsesládát, melynek különlegessége, hogy a szerző saját mindennapi életéből, tapasztalatából, napi munkájából vesz számos, helyenként humoros példát igazán élvezhetővé és életszerűvé téve ezzel munkáját. A könyv nagy segítséget nyújthat minden idegen nyelvet tanító tanár és tanári pályára készülő tanárjelölt munkájában, hisz a szerző számos példamondatot, gyakorlatot, angol nyelvű példát közöl, melyek alkalmazhatók a mindennapi oktatás során is, segítve a nyelvtanár munkáját.

Jó szívvel ajánlom a könyvet minden idegen nyelvet oktató tanárnak, tanárjelöltnek, akik hiányos ismereteiket kívánják pótolni, vagy választ szeretnének kapni a fent jelölt dilemmákra. Budai László könyve megkerülhetetlen munka a hazai idegennyelv-oktatásban. Igazi jelentőségét abban látom, hogy az anyanyelv idegennyelv-oktatásban betöltött szerepéről magyar nyelven ilyen részletességű munka még nem jelent meg. A könyv feltétlenül alapvető tananyag kell, hogy legyen az idegen nyelvi tanárképzésben, az alkalmazott nyelvészeti, nyelvpedagógiai, illetve a pedagógiai programokban, fordítói képzésben és a doktori iskolákban. Budai László a hatvanas évek közepétől tölt be kulcsfontosságú szerepet az angol nyelvtanár-képzésben. Nemzetközileg is elismert oktató, szakmai sikereit hazai és nemzetközi körökben elismerik és méltányolják. Több mint

hatvan könyv szerzője vagy társszerzője, melyek között egyaránt találhatunk nyelvészeti kiadványokat és nyelvkönyveket is.

Joggal hiszem, hogy e legújabb munkája – mely elméleti és gyakorlati igényeket egyaránt kielégít – nélkülözhetetlen lesz mind a nyelvtanárok, mind a tanárképzésben résztvevők számára.

Irodalom

- Bárdos J. 2000. *Az idegen nyelvek tanításának elméleti alapjai és gyakorlata*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Brassai S. 1837. Nyelvtanulás. *Nemzeti Társalkodó*. 6–8.
- Budai L. 1979. *Grammatikai kontrasztivitás és hibaelemzés az alap és középfokú oktatásban*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Corder, S.P. 1967. The significance of learners' errors. *International Review of Applied Linguistics* V/4.
- Crystal, D. 1998. *A nyelv enciklopédiája*. Budapest: Osiris.

Balázs Géza – Takács Szilvia

Bevezetés az antropológiai nyelvészetbe

Celldömölk–Budapest: Pauz-Westermann – Inter – Prae.hu Kiadó, 2009.

302 pp.

Schvirján Renáta

Első éves alkalmazott nyelvészet szakos hallgatóként a Miskolci Egyetemen, az első dolgok egyike, amit az ember megtanul, hogy a XX. század első felében, Amerikában megszülető antropológiai nyelvészetet tekintjük az alkalmazott nyelvtudomány egyik előfutárának. Az, hogy pontosan mit is rejt ez a terminus, és hogyan alkalmazható napjainkban az antropológiai nyelvészet tudománya, kiderül Balázs Géza és Takács Szilvia munkájából, melyben a szerzők összegzik az elmúlt évek során feltárt eredményeket, magyar nyelvi jelenségekkel és kutatásokkal kiegészítve.

A kötet hét fejezetből áll, melyek mindegyike további alfejezetekre osztható. A fejezetek az általános antropológiai és nyelvi ismeretek felől közelítenek a speciális, magyar nyelvi vonatkozások felé.

A kötet első fejezetének címe: *Antropológia és nyelvészet*. Bevezetésként itt találhatjuk az antropológia, mint terminus, és mint tudományterület értelmezéseit, az antropológia és a nyelv találkozásának mozzanatát, melynek nyomán egy új interdiszciplináris kutatási terület született. Kiemelendő továbbá a szakkifejezések, mint az antropológiai nyelvészet és az etnolingvisztika pontos körülhatárolása és az antropológiai nyelvészet alaptörvényeinek megfogalmazása.

A nyelv kultúrában betöltött szerepének értelmezése nagyban függ attól is, hogy miféle kultúraelmélet áll a háttérben. A kultúra-meghatározásokban a nyelv nagy szerepet kap, mint a tapasztalatok rendszerezésének komplex, szimbolikus rendszere és a gondolat átörökítésének egyik legfontosabb eszköze. – Olvasható a második fejezetben, mely a *Nyelvek és kultúrák* címet viseli. A nemzet és nyelvkarakterológia szintén megjelenik ebben a részben, és később, a negyedik részben egy teljes alfejezetet szentelnek a szerzők a hungaro-pesszimizmusnak, mint a magyarsággal foglalkozó nemzetkarakterológiának. Továbbá itt olvashatunk még a nyelvi relativizmus elméletének megszületéséről és fogadtatásáról az antropológiai nyelvészek körében. A fejezet érdekessége a népi taxonómiákról szóló írás, melyet gazdag példatárral illusztrált a szerzőpáros. A nyelvészek tökéletes nyelv iránti vágyáról és a tökéletesség híján, szükségyszerűségéből megszülető, mesterséges közvetítő nyelvekről olvashatunk e szakasz befejezéseként.

A harmadik rész *Az antropológiai nyelvészet módszerei* címmel foglal helyet a kötetben, s a szerzők maguk is úgy vélik, hogy a módszerek tekintetében lehet a legnagyobb eltérés az antropológiai nyelvészet és más nyelvészeti témájú területek között. Ahogyan a kulturális antropológiának, úgy a mi területünknek, az alkalmazott nyelvészetnek is nélkülözhetetlen alappillére a terepmunka, mely során a kutató résztvevő megfigyelővé kell, hogy váljon. Csak ebben az esetben lehetséges ugyanis, hogy a megfigyelt kultúra résztvevői természetesen viselkedjenek, és ne feszélyezze őket egy külső megfigyelő jelenléte. A kultúrát belülről csak az láthatja, akit a közösség elfogad, és aki oda bebocsáttatást nyer. Napjainkban az adatrögzítésnek számos módja áll rendelkezésre, így ezek közül kell kiválasztani az alkalomhoz leginkább illeszkedőt, miután eldöntöttük, hogy a kultúra mely aspektusait tesszük kutatásunk tárgyává. Ám azt a szerzők is hangsúlyozzák,

hogy bármely elem vizsgálata csak összefüggéseiben, kontextusba ágyazva nyerhet valódi értelmet.

A negyedik fejezettől (*Unikumok a magyar nyelvben*) a kötet fókuszába a magyar nyelv kerül, s mindjárt kapunk is ízelítőt a magyar nyelvre jellemző „unikáliákról” minden nyelvi szinten. A hangok szintjén említhetjük a szóhasadást és a hozzá kapcsolódó jelentéshasadást okozó „belső hajlítást”, amikor szavaink fokozatbeli, jelentésbeli változásokon mennek keresztül alakí változásukkal párhuzamosan. A lexémák vonatkozásában legalább ennyire érdekes a hangcserék esete, melyeknek számos viccet köszönhet a magyar nyelv. Pl. Nem mindegy, hogy tanya a Bakonyban, vagy banya a takonyban. A példák sora folytatódik tovább a nyelvi szerkezetek ill. a szöveg szintjén, ezután pedig a már említett *Hungaro-pesszimizmus* című alfejezet következik, melyben irodalmi példaktól kezdve, az öngyilkossági statisztikákon és a népességfogyáson át, a mindennapi kommunikációkban megbújó negatív szemléletig mindent felhasználnak a szerzők, hogy alátámasszák; a magyar borús, pesszimista lelkületű, negatív beállítódású nép. Szerencsére a fejezet végkicsengése pozitív, mivel a hungaropesszimizmus ellentétére, a hungaro-optimizmusra utaló nyelvi jelenségek ugyancsak megtalálhatóak nyelvhasználatunkban, így az egyén dönthet, hogy melyik álláspontot képviseli.

A soron következő fejezet *A mindennapok nyelvi szokásait* taglalja gazdag példatárral. Elsőként a világ nyelvei, majd az uráli nyelvek között jelöli ki a magyar nyelv helyét, ezt követően pedig a magyar frazémák kutatásról számol be. A mindennapok nyelvi szokásainak sorában a nyelv fatikus funkciója kap helyet, mint a kapcsolatfelvételtre és kapcsolattartásra szolgáló nyelvi formák elemzése. A kötet egyik legszemlésebb szakasza a 3. melléklet, amely a szerelmes párbeszéd szókapcsolatait rendezti táblázatba különböző kategóriák szerint. A szerelmes párbeszéd alakzatait a szerzők a következő kategóriákba osztották: A kapcsolatteremtés vágya, Bók, udvarlás, egyenlőtlenség, egyensúlytalanság, Én jobban szeretlek (ezért szenvedek), Mazochizmus, Átok, Áldás és így tovább. A nyelvi adatokat a szerzők nagyrészt magyar népdalokból és slágerszövegekből gyűjtötték, ezért még inkább megmosolyogtatják olvasójukat.

Szintén ennek a fejezetnek a „kincse” a jelszó műfaji meghatározása és tipologizálása, valamint a jelentős jelszógyűjtemény „a magyar nép zivataros századaiból”. Ide tartoznak többek között a 19. és a 20. századi politikai jelszavak. Pl.: *Örök dicsőség és hála függetlenségünk támaszának, a felszabadító Szovjetunióknak és a nagy Sztálinnak!* A következő, hatodik fejezet, *A különleges nyelvi jelenségekkel*, így többek között a nyelvi humorral és a titkos nyelvekkel foglalkozik, melyek után a szent és a profán szövegek évszázados küzdelméről olvashatunk. A nyelvi mágia típusaival, szimbólumaival, kommunikációs modelljével és beszédaktusával záródik ez a szakasz.

Az utolsó fejezet, mely a *Beszéd – Írás – Kép* címet viseli, az antropológiában a XIX. században bekövetkező változásról számol be, minek következtében a szóbeliség mellett az írásbeliség kutatása is fontos szerephez jutott. A XX. és XXI. század további kutatási területekkel szolgál az antropológiai nyelvészettel foglalkozó kutatóknak, mivel életünk minden területén megjelennek a különböző indíttatású és minőségű szövegek. Kezdetben a falvédőkön, majd a ruházatunkon, jelvényeinken, az aluljárókban, mint graffiti, a bőrünkön, mint tetoválás, de megemlíthetjük itt az sms-t, vagy az sms-falat is.

Balázs Géza és Takács Szilvia munkája mindenekelőtt hiánypótló mind az antropológiai, mind pedig a nyelvészeti tanulmányokat folytatók körében, ám jelentőségét mégsem ebben látom. Kreativitás és nyitottság jellemzi, melyet mi sem bizonyít jobban,

mint az, hogy az élet minden területét bevonja kutatásaiba, minden feliratot, vagy elhangzott szót érdemesnek tart a vizsgálódásra. Rengeteg kép és szövegdoboz, mely illusztrációkat, megjegyzéseket, magyarázatokat és gyűjtéseket tartalmaz, teszi mozgalmas olvasmánnyá.

Az első néhány elméleti, bevezető fejezet után, a magyar nyelvre vonatkozó tényleges kutatások, és nyelvi adatok teszik a kötetet igazán kerek egészé és az alkalmazott nyelvészet tárgykörébe sorolható irás művé.

Bańcerowski Janusz

A világ nyelvi képe. A világkép mint a valóság metaképe a nyelvben és a nyelvhasználatban

Budapest: Tinta Könyvkiadó, 2008. 355 pp.

Simigné Fenyő Sarolta

Azok számára, akik országos nyelvészeti konferenciákon már hallották Bańcerowski Janusz előadásait, nem idegenek a *világkép, nyelvi kép, metakép, metainformáció, kommunikációs modell* stb. terminusok. Továbbá nem idegen az a gondolat sem, hogy az ember a világot saját nyelvének prizmáján, saját szubjektív szűrőjén keresztül látja. Minden nyelv lexikai és grammatikai rendszerébe beépül a nyelvhasználók világlátása, az a mód, ahogy a közösség tagjai a világban elfoglalt helyüket, a valósághoz, ezen belül a természethez, illetve a többi élőlényhez való viszonyukat is értelmezik. Minden egyes emberi nyelvben egy sajátos, a világ interpretálására vonatkozó világkép rögzül, amelynek integráns része a kultúra. Ez az alapgondolata a szerző 2008-ban, a Tinta Könyvkiadó gondozásában megjelent gyűjteményes kötetének, amely *A világ nyelvi képe. A világkép mint a valóság metaképe a nyelvben és a nyelvhasználatban* címet kapta.

A három fejezetet és összesen 355 oldalt kitöltő, rendkívül gazdag ismeretanyag mintegy folytatása Bańcerowski Janusz 2000-ben megjelent *A nyelv és a nyelvi kommunikáció alapkérdései* című könyvének (Budapest: ELTE, Szláv és Balti Filológiai Intézet, Lengyel Filológiai Tanszék), amely elsősorban a metainformáció fogalmának megismertetésével hívta fel a kutatók figyelmét a nyelv meta-szintjén megnyilvánuló jelenségekre és azok kommunikációban betöltött szerepére. A bemutatásra kerülő kötet azok számára nyújt hatékony segítséget, akik a nyelvről és a nyelvhasználatról szóló ismereteiket a hatékony kommunikáció szolgálatába kívánják állítani, ugyanakkor a nyelvtudományt nem önmagában, hanem a mentális és a társadalmi folyamatok kölcsönhatásának tükrében szándékoznak művelni. A könyv ezáltal mintegy hidat képez a nyelvészet elméleti szinten való művelése és az elméletek alkalmazása között. A három fejezet minden egyes tanulmányának részletes tartalmi ismertetése helyett ebben a recenzióban arra vállalkozunk, hogy az egyes fejezetek alapján kialakított álláspontok, gondolatok összegzését követően rámutassunk olyan kapcsolódási pontokra, amelyek az alkalmazott nyelvészeti diszciplínákkal kötik össze az itt bemutatott elméleteket.

Az első fejezet *A nyelv mint a nyelvtudomány tárgya és szerepe a világ nyelvi képeinek megalkotásában* címet kapta. A természetes nyelv fogalmából és nyelvhasználatbeli kérdésekből kiindulva ad választ arra a kérdésre, mi az emberi nyelv lényege és milyen funkciót tölt be: az emberi lény leglényegesebb konstitutív tulajdonsága, „nem valami hozzáadott kiegészítője az embernek, hanem azoknak a tulajdonságoknak a halmazához tartozik, amelyek az ember lényegét adják” (17). Olyan mechanizmus, amely lehetővé teszi az emberek kognitív fejlődését. Az ember intellektuális vívmányait rögzíti, az interperszonális kommunikáción kívül az interperszonális kogníciót is biztosítja. Társadalmi funkciót tölt be, de emellett az ember belső, mentális világának kialakításában is fontos szerepet játszik. Az emberi nyelv egyrészt a gondolatok közvetítését és az információcserét biztosítja, másrészt alkalmas dezinformálásra, manipulációra, az emberek egymástól való elidegenítésére. A nyelvtanok a nyelvet „egy szintagmatikus és egy paradigmikus tengely körül hierarchikusan felépített” rendszerként írják le, amely a

fonémáktól kezdve a szövegekig „különböző szintű egységeket tartalmaz” (35). Az viszont egyáltalán nem biztos, hogy nyelvtudásunk és spontán beszédünk valóban fonémákból, morfémaiból, szavakból és szintagmákból áll. A szerző a nyelvhasználat alapegységeinek a különböző nagyságú, a memóriából bármikor előhívható beszédfragmentumokat, azaz *információs fragmentumokat* (IF) tekinti, amelyek a rájuk épülő *metainformációs fragmentumokkal* (MIF) együttesen hozzák létre a *kommunikációs fragmentumokat* (KF). A nyelv metainformációs operátorai kész beszéd fragmentumokként vannak jelen a memóriában, előhívásukkor nincs szükségünk szintaktikai szabályokra, ragozásra, a szavakat alkotó legkisebb egységek, a szémák jelentésének értelmezésére stb. A beszéd fragmentumokat az üzenet küldésekor és annak befogadásakor is a szituáció részeként értelmezzük. Egy és ugyanazon szó, pl. a *vettem* múlt idejű ige a különböző kommunikációs szituációkban (kenyeret *vettem*, feleségül *vettem*) eltérő asszociációs hálóval rendelkező képeknek lesz az összetevője (37).

Amikor a kötetben olvasható tanulmányokat a nyelvről szóló elméletek fogyasztója, az alkalmazott nyelvész szemszögéből vizsgáljuk, meg kell állapítanunk, hogy a beszéd fragmentumok és a szituáció közötti összefüggés gondolata rendkívül fontos lehet például a fordítás és a tolmácsolás elméletének és gyakorlatának oktatásakor. Ennek során feltétlenül tudatosítani kell a hallgatókban, hogy a szótárban ne egymástól különálló, izolált egységeket keressenek, hanem a szituáció azonossága alapján válasszanak fordítási megfelelőt. A kenyeret *vettem*, feleségül *vettem* példákban szereplő *vettem* ige még számos beszéd fragmentum része lehet, pl. a piacon *vettem*, *vettem* egy mély lélegzetet, komolyan *vettem*, észre *vettem*, magamra *vettem*, kézbe *vettem*, *vettem* a kalapomat, másodszor is *vettem* a tálból, biztosra *vettem*, semmibe se *vettem*, jó/rossz néven *vettem*, példát *vettem* róla, bérbe *vettem*, birtokba *vettem*, fejembe *vettem*, hasznát *vettem*, búcsút *vettem*, *vettem* magamnak a fáradtságot stb. Természetesen a példákat tovább is sorolhatnánk. A *vettem* ige által kialakított szókapcsolat, beszéd fragmentum minden esetben más és más szituációhoz kötődik. A kommunikációs partnerek a szituáció felismerése és a memóriájukban tárolt közös ismertanyag eredményeképpen értik meg egymást.

Az ismeretanyag a tudás fogalmával hozható kapcsolatba, amely bizonyos állapotként, tulajdonságként csak az élőlények agyában létezik. Bizonyos tudásfajták a valóságot sajátos módon tükrözik. Egymás megértésének alapja minden esetben az adott valóság fragmentumról való közös tudás. Különösen oktatási szituációban hangzik el gyakran az *átadni a tudást* szókapcsolat. Gyakran halljuk, hogy az iskola feladata a *tudás átadása* a tanulóknak. Az első fejezet szám szerint hetedik tanulmánya, amely a természetes nyelveket a nyelvtudomány paradigmáinak tükrében vizsgálja, határozottan cáfolja, hogy a tudás a tárgyakhoz hasonlóan és a szó szoros értelmében átadható lenne. Mert ha az ember valakinek valamilyen tárgyat átad, akkor neki abból, amit átadott, kevesebb lesz, vagy éppen semmi nem marad. „A tudással ugyanaz a helyzet, mint a nyelvvel. A tudás nem adható át. (...) A tudást mindenki kénytelen egyedül létrehozni vagy rekonstruálni” (90). Ha ezen utóbbi állításon a tanulók és szüleik egyaránt elgondolkodnának, nem várnák azt az iskolától, hogy ott a tanárok tölcserrel töltsék a tudományt a diák fejébe. Ha egy dolgozat vagy egy vizsga nem sikerül, nem a tanárt hibáztatnák, hanem a szituációt úgy értelmeznék, hogy gyermekük nem törekedett maradéktalanul arra, hogy a jó eredményhez szükséges tudást létrehozza. Mint ahogy a tanulmány kiemeli, „az emberek nem képesek közvetlenül átadni egymásnak a tudást, és

ezért használják a nyelveket, ezért találták ki azokat. Az interakció keretében az emberek csak a tudást helyettesítő, megjelölő, szimbolizáló szignálokat, többé vagy kevésbé adekvát jeleket adják át egymásnak” (90). Elmondhatjuk tehát, hogy a tudás átadásával kapcsolatos ismeretek közlése és magyarázata a hétköznapi emberek tudatában élő olyan tévhitet oszlat el, amely nyelvészeti alapon cáfolható.

A kötetben kiemelt szerepet kap a kognitív nyelvészetre vonatkozó ismeretek közlése, amely irányzat az ember megismerési képességére és megismerési folyamataira, tapasztalataira alapozva fogalmazza meg törvényszerűségeit. Fő elvét azok a pszichológiai folyamatok határozzák meg, amelyek során az ember képes a valóság elemeinek és eseményeinek ábrázolására, reprezentálására, pl. kategorizációra, vagyis a rendkívül bonyolult objektív valóság egyszerűsítésére, absztrakció alapján sémák kialakítására, majd egy ezzel ellentétes folyamat során a sémák konkretizálására, az események szekvenciális és holisztikus szkennelésére stb. A világ interpretációját az is befolyásolja, hogy egy nyelv milyen nyelvcsoporthoz és kultúrkörhöz tartozik, és hogy ennek következtében a beszélők tudatában milyen világkép rögzül. Ennek kapcsán a szerző ismét egy alkalmazott nyelvészeti, ezen belül pedig fordítási problémára hívja fel a figyelmet: amennyiben két nyelv és két kultúra olyan mértékben különbözik egymástól, hogy ennek következtében a beszélők (például az indiánok és a fehér emberek) tudatában jelentősen eltérő világkép manifesztálódik, ez felveti a lefordíthatatlanság kérdését. Álláspontunk szerint ezek a megállapítások (az indián és az európai nyelvekben az idő és a térvizonyok eltérő értelmezése, az igék és a főnevek eltérő használata) nemcsak a nyelvészek számára jelölnek ki új kutatási területeket, hanem új feladatokat rónak a fordítókra is, akik közvetítő szerepet kell, hogy betöltsenek nemcsak két nyelv, hanem két sajátos kultúra, azaz a nyelvekben rögzült két eltérő világkép között is. Ezek a gondolatok mintegy átvezetnek a kötet második fejezetéhez, amely *A világkép a nyelvben* címet viseli.

A második fejezet 14 tanulmányt tartalmaz. Megállapíthatjuk, hogy *a nyelvi kép* minden egyes tanulmányban kulcsszóként szerepel. Az első a szavak kapcsolódási mechanizmusa és az ember memóriájában kialakult mentális valóság, információs térkép felépítése között mutat ki kölcsönös összefüggést szavak és szószerkezetek értelmezése alapján. A második *A nyelvi kommunikáció modelljének nyelvi képéről* címet viseli, és az előző fejezetben megjelent, a nem-verbális kommunikációval kapcsolatos tanulmányban fellelhető következő gondolatok folytatásának is tekinthetjük: a verbális közlést nem verbális viselkedés egészíti ki, a kettő között szemantikai koherenciának kell lennie. A kettő együttesen, egymást kiegészítve biztosítja a hatékony kommunikációt (131-132). Ez a gondolat folytatódik a nyelvi kommunikáció modelljének nyelvi képéről szóló tanulmány bevezetőjében is, amikor a szerző arra a kérdésre keresi a választ, hogy vajon lehetséges-e a teljes megértés olyan emberek között, akik tapasztalata és a világról kialakított nyelvi képe jelentős mértékben eltér egymástól. Ilyenkor a vevő „a teljes viselkedési komplexum figyelembevételével” következtet az adó intenciójára, vagyis kikövetkezteti, elkészíti a kommunikációs partner gondolatainak másolatát. Ebben a folyamatban nagy jelentőségük van a nem-verbális kódoknak, többek között a gesztusoknak is. A továbbiakban a tanulmány azt írja le, hogyan rögzült a természetes nyelvben a nyelvi kommunikáció modelljének nyelvi képe, milyen szavak szerepelnek az adó és a vevő közötti közvetítéskor (159-160). A fejezet soron következő két tanulmánya alapján megismerkedhetünk a pozitív, illetve a negatív érzelmek konceptuálásának néhány kérdésével, azzal, hogy mely nyelvi kifejezésekben tükröződik pozitív, illetve melyekben negatív érzelem átélésével

kapcsolatos tapasztalat. Az *anya*, az *apa/atyja* és a *család* fogalmának nyelvi képével foglalkozó tanulmányok nemcsak a Magyar nemzeti szövegtár, nemcsak szótárak és lexikonok, hanem reprezentatív kérdőíves felmérések alapján is készültek. Így a legújabb, a napjainkban is aktuális nyelvi adatokat tartalmazza az anyával, az apával és a családdal kapcsolatban a magyar nyelvet beszélők tudatában rögzült nyelvi képről, ezen belül azokról a sztereotípiákról és asszociációs halmazokról, amelyeket a magyar nyelvközösség az adott fogalomnak tulajdonít. Mindhárom tanulmány kiinduló pontja a vizsgált lexéma (anya, apa, család) fogalmának szótári definíciója, majd annak bemutatása következik, hogy a lexéma a definíciós jegyek alapján mely kognitív doménben lokalizálható, milyen profilokat hív elő, mely szóösszetételekben, közmondásokban és frazeologizmusokban fordul elő. Ezt követően kerül sor a kérdőívre adott válaszok kiértékelésére, melynek értelmében az anya és az apa fogalmának a magyar nyelvben rögzült képéhez a válaszadók jelentős hányada pozitív asszociációkat társított, a tipikus magyar családról viszont negatív képet festett. A *fej* és a *kéz* nyelvi képével foglalkozó tanulmányokra is a nyelvi anyag gazdagsága és sokszínűsége jellemző, kiemelendő, hogy mindkét írás több metainformációs struktúrát is tartalmaz, amelyekről bővebben a kötet harmadik fejezetében olvashatunk. A föld nyelvi képével, a haza fogalmával, a halállal mint kultúrfogalommal, a nemzeti sztereotípiákkal és a lengyel-magyar kontrasztív szemantika kérdéseivel foglalkozó tanulmányok egyaránt azt a gondolatot erősítik meg, hogy a világról alkotott nyelvi kép kialakítása az objektív valóság interpretációjának eredménye. Az egyes közösségek azonban nem azonos módon értelmezik és strukturálják a valóságot. A II. fejezetben bemutatott ismeretek nélkülözhetetlenek olyan alkalmazott nyelvészeti diszciplínák számára is, mint például az idegen nyelvek oktatása vagy a fordítás. A kettős nyelvi kompetencián kívül mindkettő megköveteli a kettős kultúrkompetenciát és a kettős kommunikációs kompetenciát is.

Terjedelmét tekintve a kötet harmadik, egyben legrövidebb, a *Metainformációs (metaszövegbeli) operátorok* címet viselő fejezete a metainformációs kutatások tárgyköréből mutat be tanulmányokat. A metainformáció fogalmával, a nyelv metainformációs elemeivel Bańcerowski Janusz 2000-ben megjelent, *A nyelv és a nyelvi kommunikáció alapkérdései* című könyvében ismertette meg a nyelvészet iránt érdeklődő olvasókat. Kiemelte, hogy a nyelvi közlés során alapinformációt és metainformációt továbbítunk. Az alapinformáció a környező valóság elemeire vonatkozik, míg a metainformáció az információadó tudatában létező virtuális valóságra utal. Megtudtuk azt is, hogy a nyelv metainformációs elemei között kitüntetett szerep illeti meg az információs csatornára, a memória állapotára, az információközlés módjára és feldolgozására vonatkozó ígéret és az információ továbbításában oly fontos szerepet betöltő operátorokat. Ezt követően kezdődött el az ország különböző felsőoktatási intézményeiben a nyelv metainformációs elemeinek kutatása, és számos, a témakörhöz kapcsolódó publikáció is megjelent (Lévai 2002; 2003; 2004; 2005; 2007; Bodnár 2004; Dobos 2004; Simigné 2004; 2005; 2006; Kovács M. – Kecskés J. 2008; Simig 2008; Illésné Kovács – Simigné Fenyő 2009).

Jelen kötet harmadik fejezetében először a metainformációs operátorokról szerezhetünk bővebb ismereteket, amelyeknek a nyelvi szövegekben betöltött különféle funkcióit a szerző az alábbiak szerint határozza meg: „részlet vesznek a közlés átadási és befogadási folyamatainak az organizációjában, több szempontból is jellemezhetik a verbális közlés egyes részeit, elemeit, forrását képezik a nyelvi, a pragmatikai és a nyelven kívüli információknak is” (285). *A röviden szólva, a szó szoros értelmében, a szó átvitt*

értelmében, jogi nyelven fogalmazva, mint tudjuk stb. metainformációs operátorok megkönnyítik a szöveg megértését, annak nem redundáns részei. Integráns részét képezik azoknak a mondatoknak, amelyekben előfordulnak. Az említett metainformációs operátorok használatával az adó ráirányítja a vevő figyelmét arra a tartalomra, amelyet közölni szándékozik, és igyekszik a vevő segítségére lenni abban, hogy helyesen értelmezze a hozzá eljuttatott üzenetet. Fontos megjegyezni azt is, hogy a spontán beszédben az *és*, *de*, *mert* szavak nem kötőszóként, hanem metaszövegbeli operátorként funkcionálnak. A *de* metaszövegbeli operátor ellentétes tartalmat vezet be, a *mert ok-okozati viszonyt jelöl*, az *és* operátorként gyakran incipit funkciót tölt be. A *pontosan fogalmazva, általában véve, valószínűleg, szerintem stb.* operátorok a fogalmak jelentését és terjedelmét módosítják. Az információ értékéről szóló metainformációs igék, pl. az *állít, biztosít, garancia, kezeskedik, vélekedik, kételkedik stb.* azt fejezik ki, hogy az adó hogyan viszonyul az általa közölt információhoz. Más metainformációs igék, pl. az *elbájoz, felizgat, megnevetet* a vevőre gyakorolt hatást fejezik ki. Álláspontunk szerint a nyelv metainformációs elemeinek ismerete és azoknak a társadalom különböző szinterein való tudatos alkalmazása nagy segítségünkre lehet a kommunikációban, úgy az iskolai oktatás, mint a politikai beszédek megfogalmazása vagy a fordítás során. A tanulók által elsajátítandó információ metainformációs nyelvi elemekkel való megszakítása, szekvenciákra tördelése jelentős mértékben segítheti a megértést és az új ismeretek értelmezését, feldolgozását, majd elsajátítását. Politikai beszédekben a metainformációs struktúrák a hallgatósággal való kapcsolattartásnak és a figyelem fenntartásának az eszközei lehetnek, s mi több, a meggyőzést is szolgálhatják. A fordítók számos esetben alkalmaznak a célnyelvi szövegben a célnyelvi olvasó számára a megértést segítő metainformációs operátorokat vagy igéket, amelyek az eredeti műben nem szerepelnek.

A kötetet jó szívvvel tudom ajánlani mindazoknak, akik elméleti ismeretek birtokában gyakorlati feladatokat szándékoznak megvalósítani. Számukra Bańcerowski Janusz könyve valódi kincsésbánya, hiszen a nyelvről szóló szemléletünket formálja, ugyanakkor különböző alkalmazott nyelvészeti diszciplínák műveléséhez is kiváló kiindulási alapot biztosít.

Irodalom

- Bańcerowski J. 2000. *A nyelv és a nyelvi kommunikáció alapkérdései*. Budapest: ELTE BTK Szláv és Balti Filológiai Intézet, Lengyel Filológiai Tanszék.
- Bodnár Ildikó 2004. A metainformációs igék megjelenése a költészetben. In: Lévai B. (szerk.) *Alapinformáció és metainformáció*. Debrecen: Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadója.
- Dobos Csilla 2004. Metainformáció a jogi szaknyelvben. In: Bakonyi I. – Nádai J. (szerk.) *A többnyelvű Európa*. Debrecen: Debreceni Egyetem Szlavisztikai Intézete. 145-157.
- Illésné Kovács Mária – Simigné Fenyő Sarolta 2009. A metainformációs nyelvi elemek szerepe egy politikus nyelvhasználatában. In: Simigné Fenyő S. (szerk.) *A meggyőzéstől a manipulációig*. Miskolc: Miskolci Egyetemi kiadó. 96-103.
- Kovács Mária – Kecskés Judit 2008. Metainformációs elemek vizsgálata történeti és mai Szakszövegekben. In: *Kontextus-Filológia-Kultúra II*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, Fakulta humanitých vied. Katedra hungaristiky. 247-253.

- Lévai B. 2002. Metainformációs elemek egy XIX. századi szőlőskerti jegyzőkönyvben. In: *Ethnica* (szerk. Ujváry Z.). Debrecen. IV/3. 125-130.
- Lévai B. 2003. Lélekváltás és metainformáció. In: *Ethnica* (szerk. Ujváry Z.). Debrecen. V/1.5-10.
- Lévai B. (szerk.) 2004. *Alapinformáció és metainformáció*. Debrecen: Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadója.
- Lévai B. 2005. Terminológia-használati kérdések a metainformációs kutatásokban. In: Klaudy K.- Dobos Cs. (szerk.) *MANYE XV. A világ nyelvei és a nyelvek világa. Soknyelvűség a gazdaságban, a tudományban és az oktatásban*. Pécs-Miskolc: MANYE – Miskolci Egyetem. 2/2. kötet 419-423.
- Lévai B. 2007. *Metainformáció a szövegben*. Debrecen: Debreceni Egyetem Szlavisztikai Intézet. *Kontextus-Filológia-Kultúra II*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, Fakulta humanitných vied. Katedra hungaristiky. 253-260.
- Simigné Fenyő Sarolta 2004. A metainformációs igék fordítási lehetőségei. In Lévai Béla (szerk.) *Alapinformáció és metainformáció*. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó. 158-167.
- Simigné Fenyő Sarolta 2005. Metainformációs kutatások szerepe a fordításban és az oktatásban. In: Simigné Fenyő Sarolta – Bodnár Ildikó (szerk.) 2005. *Sokszínű nyelvészet-nyelvészeti kutatások a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Karán*. Miskolc: ME Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék. 91-101.
- Simigné Fenyő Sarolta 2006. *A fordítás mint közvetítés*. Miskolc: STÚDIUM. 187 old.

Emlékezés Lévai Bélára

Bár tudtuk, hogy cserbenhagyta az egészsége, és hogy régóta betegeskedik, mégis mindenkit váratlanul ért a döbbenetes hír: hosszan tartó súlyos betegség után, 67 éves korában elhunyt dr. Lévai Béla, a Debreceni Egyetem docense. Egy tiszta lelkű ember és a munkáját szenvedélyesen szerető nyelvész távozott el körünkből, akinek hiányát sokáig érezni fogjuk.

Lévai Bélát, a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem oktatóját egyetemi hallgatóként ismertem meg, de emberi és szakmai kapcsolatba csak a Russzisztikai Konferenciákon kerültem vele. Lévai Béla 1975-től 1990-ig, tehát 25 éven át aktív rész vállalt a tanszék vezetője, dr. Papp Ferenc professzor által elindított Russzisztikai Napok megszervezésében. A rendezvény, amelyre minden évben nagy lelkesedéssel készült, Debrecenbe vonzotta az ország különböző felsőoktatási intézményeiben oktató, elsősorban orosz és más idegennyelv-szakos kollégákat, akik a konferencián nyelvészettel és irodalommal kapcsolatos kutatásaikról számoltak be. Lévai Béla minden résztvevőt saját vendégének tekintett, gyakran személyre szóló ajándékokkal, könyvekkel, édességgel és virággal is kedveskedett nekünk. Külön figyelmet fordított azokra a 80-as években még fiatal kollégákra, akiknek szándékában állt az orosz nyelvhez kapcsolódó nyelvészeti témákkal behatóan foglalkozni, esetleg disszertációt írni. Segített egy-egy előadás összeállításában, szakirodalmat javasolt, konzultációkat biztosított, ellátott hasznos tanácsokkal. A nyelvészeti témákon kívül beszélt az Amerikai Egyesült Államokban szerzett oktatói tapasztalatairól, a szuahéli nyelv tanulásához és magához a nyelvhez fűződő élményeiről, továbbá a szülőföldjéhez kapcsolódó helytörténeti, régészeti és névtani kutatásairól. Olyan

átéléssel tudott magyarul, hogy gyakran még a lélegzetünk is elállt, annyira figyeltük, amit mond. Szavakkal nem lehet kifejezni, hogy egy-egy konzultáció alkalmával mennyi biztatást kaptunk és mennyi sokat tanultunk tőle. Hálával gondolok Lévai Bélára, hiszen ő volt disszertációm témavezetője. Odaadó munkájának köszönhetem, hogy elindultam ezen a pályán, és hogy nyelvész lett belőlem. Lévai Béla nemcsak a MANYE konferenciák, majd kongresszusok elődjének tekinthető Russzisztikai Napok szervezésében vállalt jelentős szerepet, hanem arra is törekedett, hogy előadásaink nyomtatásban megjelenjenek. Nem egyszer ezért anyagi áldozatot is vállalt. Amikor 2000-ben megjelent Bańcerowski Janusznak *A nyelv és a nyelvi kommunikáció alapkérdései című* tanulmánykötete, Lévai Béla elsőként ismerte fel a metainformáció kérdéskörében rejlő, de még kiaknázatlan lehetőségeket. A témakört „felkarolta”, hallgatói és kollégái körében terjesztette. Vállalta, hogy a *meta-* előtagú szakterminológia jelentését tisztázza, példák segítségével szemlélteti. Ezzel megszünteti azt a terminológiai zűrzavart, amely a nyelvészeti és a kommunikációval kapcsolatos szakirodalmat jellemzi. 2001-ben a Debreceni Egyetem Szlavisztikai Intézetében *Metainformációs Kutatócsoportot* alapított, amelynek munkájába minket is bevont. Amíg egészsége engedte, éves rendszerességgel szervezett metainformációs kutatásokkal kapcsolatos konferenciákat Debrecenben. Többször ellátogatott a Miskolci Egyetemre is. Meghatározó személyisége volt egy-egy konferenciának, a szünetekben maga köré gyűjtötte az érdeklődőket, válaszolt minden kérdésre és elmondta mindazt, amire az időkorlátok miatt az előadásában nem térhetett ki. Nagy megtiszteltetésnek tartotta, hogy felkért óraadóként taníthatja az alkalmazott nyelvészet szakos hallgatóinkat is. Sokan még ma is emlegetik az óráit, biztató szavait, valamint a Miskolci Egyetemen 2004-ben és 2006-ban tartott érdekesítő előadásait.

Lévai Béla személyében egy rendkívül sokoldalú, segítőkész embert, nagy tanáregyeniséget, kiváló nyelvészt, külföldi kitüntetések tulajdonosát, szülőföldje helytörténetének kutatóját és a helyi médiában gyakran feltűnő közszereplőt veszítettünk el, akinek hazánkban és külföldön összesen több mint 200 publikációja jelent meg. A nyelvészek számára mégis az igék jelentésszerkezetével kapcsolatos tanulmányai, továbbá az *Alapinformáció és metainformáció*, valamint a *Metainformáció a szövegben* című könyvei a legértékesebbek. Amikor ezeket a műveket olvassuk, és amikor egy-egy tanulmány elméleti keretében megállapításait idézzük, úgy érezzük, hogy Lévai Béla közöttünk van, hiszen rendkívül gazdag ismeretanyagot hagyott ránk. Elmondhatjuk, hogy élete és munkássága nem volt hiábavaló.

Simigné Fenyő Sarolta

Lőrincz Julianna

Nyelvi jelentés és variativitás. Szemantikai alapismeretek

Komarno/Komárom: Univerzita J. Selyeho – Selye János Egyetem, Pedagogická Fakulta – Tanárképző Kar, 2009. 241 pp.

Szabóné Papp Judit

'Language without meaning is meaningless.' – Roman Jakobson mára szállóigévé vált szavai is kiemelik a formális struktúráján túl a jelentés tanulmányozásának fontosságát a nyelvészeti stúdiumokon belül. Erre vállalkozik Lőrincz Julianna kézikönyve, amely a komarno/komáromi egyetem magyar szakos diákjai számára készült jelentéstani tankönyv: az alapképzésben részt vevők számára szemantikai alapismereteket ad, s alkalmas arra is, hogy a mesterképzésbe továbblépni szándékozók számára bővebb ismereteket és kitekintést nyújtson ezen az igen fontos területen. A könyv főszövegét a második részben szöveggyűjtemény egészíti ki. Igen hasznos a két részt elválasztó, a hallgatók eligazodását segítő jelentéstani fogalomtár, amely a legfontosabb szemantikai terminusokról ad tömör meghatározást.

A tankönyv főszövege a szerző által deklaráltan hagyományos szemléletű, a nyelvi szintek közül elsősorban a szó szemantikájával (lexikális szemantika) kapcsolatos kérdésekre koncentrál, amelyet világos tagolással, logikus felépítéssel, gazdag és magyarázatokkal ellátott példaanyaggal tárgyal. Ez a rész 11 fejezetre tagolódik, minden egyes fejezet végén pedig bibliográfia igazítja el az érdeklődő hallgatókat abban, hogy az adott kérdéskörnek milyen további fontos magyar nyelvű publikációkban nézhetnek utána.

Az első fejezetekben a szerző elhelyezi a jelentéstant a nyelvészeti diszciplínák között, áttekinti a szemantika fontosabb történeti előzményeit a régi görögöktől kezdve egészen Saussure-ig, részletesen tárgyalja a szemantika és szemiotika, vagyis az általános jel tudomány viszonyát, illetve a fontosabb szemiotikai alapfogalmakat, amely azért szükséges, mivel a nyelv – habár a leggazdagabb és különleges szerepű -, de mégis csak egyike a bennünket körülvevő jelrendszereknek. Külön fejezet foglalkozik a szemantika tárgyával és lehetséges felosztásával, ahol szinkrón-diakrón módszerrel vizsgált, nyelvek szerinti, nyelvi szintek szerinti és elméleti háttér szerinti különféle típusokat különböztet meg a szerző.

A jelentés fogalmával foglalkozó 5. fejezet igen szemléletesen mutatja be annak sokrétűségét, különböző aspektusait, érthetővé téve az olvasó számára, miért született olyan sokféle meghatározás a jelentésre, s miért olyan nehéz – ha ugyan nem lehetetlen – minden vonását egyetlen definícióba sűríteni. Tanulságos ebben a vonatkozásban Károly Sándor szintetizáló jellegű jelentésfogalmának tárgyalása és a benne rejlő gazdag tartalom részletes kibontása. A következő fejezet tömör kitekintést nyújt a modern elméletek jelentésfelfogására (strukturális és kognitív szemantika, kétszintű konceptuális szemantika, jelentésösszetevők szerinti elemzés, előfeltevések elmélete, stb.), s sűrítettségéből fakadóan kemény diónak bizonyulhat az ezekben még nem jártas olvasó-tanuló számára. Természetesen igen nehéz feladat itt rövid összefoglalást adni, hiszen ezen elméletek bármelyikéről önálló monográfiát lehetne írni. Ezen a ponton bizonyul hasznosnak a szöveggyűjtemény, ahol a fontosabb elméletek lényeges vonatkozásait részletesebben kifejítő publikációk találhatók.

Szemantikával foglalkozó tankönyvben nem kerülhető meg szemantika és pragmatika viszonyának, azaz a nyelvhasználat, a kommunikációs aktus körülményei és résztvevői jelentésre gyakorolt hatásának tárgyalása. A kognitív szemantika megjelenése óta állást kell foglalni abban a kérdésben is, hogy a kettőt egyáltalán különállónak tekintjük-e. Erre kerül sor a 7. fejezetben, amely Grice kommunikációt vezérlő elveinek összefoglalását adja.

Alapvetően hagyományos megközelítési módjának megfelelően a kézikönyv egyik legterjedelmesebb része a döntően, bár nem kizárólag a lexikális jelentés legfontosabb fajtáit, valamint a lexikológiai jelentésvizonyokat (poliszémia, homonímia, szinonímia, antonímia) sokrétűen, szinkrón és diakrón szempontokat is figyelembe véve, a velük kapcsolatos különféle felfogásokat szembesítve tárgyaló 8. fejezet. Hasonlóan részletes, példaanyaggal gazdagon illusztrált, magyarázatokkal megvilágított képet kap az olvasó a tulajdonnevek jelentéséről, valamint a jelentésváltozások okairól és típusairól is (9. és 10. fejezet).

A lexikális jelentés vizsgálatának újabb dimenzióját jelenti a nyelvi variánsok vizsgálatának bekapcsolása (11. fejezet), amely annál is inkább helyénvaló, mivel a tankönyv határon túli magyar intézmény diákjai számára íródott, akik nyelvünk egy regionális változatát beszélik. A főszöveg utolsó szerkezeti egysége így részletes áttekintést nyújt a nyelvi norma, a variativitás, annak az alternációval való azonossága és különbsége, szinonímiával, paronímiával való viszonya, a nyelvi variánsok osztályozása és a szóhasadás kérdéseiről. Kitér a nyelvi változatok oktatásának fontosságára, egy minta feladatlappal szemléltetve a jövő magyartanárai számára, hogyan tudatosítható a diákokban az egyes lexikai alakváltozatok stilisztikai és expresszív-affektív (érzelmi-hangulati) jelentéskülönbsége, s hogyan fokozható ennek révén a tanulók kommunikációs kompetenciája.

A kézikönyv második részét a már említett szöveggyűjtemény foglalja el. Ide öt témakör köré csoportosított publikációkat válogatott a szerző az egyes szemantikai elméletekkel foglalkozó legnevesebb magyar szakemberek tollából. A témakörök egy része az első részben tárgyalt elméleti kérdéseket világítja meg: a jelentés általános kérdéseit, a kognitív szemantika és a lexikai pragmatika legfontosabb felismeréseit. Ezek a szemelvények a főszöveg megfelelő fejezetéhez kapcsolódva lehetőséget adnak arra, hogy a hallgatók magyar nyelvi példákon keresztül nyerjenek betekintést napjaink korszerű elméleteibe. Így sikerül biztosítani a magyar nyelvészet hagyományos megközelítésmódjának és a modern univerzális szemantikai elméleteknek az egyensúlyát.

A szöveggyűjtemény másik egysége szorosabban kötődik a magyar nyelvészet kérdéseihöz és az előzőnél gyakorlatibb jellegű. Az egyik témakör a mai magyar nyelvben megfigyelhető jelentésváltozásokat, illetve a szemantikai motiváció változásait dolgozza fel. A másik témakör a tankönyv célközönsége, szlovákiai magyar szakos diákok számára különösen érdekes kérdéseket tárgyal: a határon túli magyar nyelvváltozatok szókincsének sajátosságait, illetve ezek lexikográfiai feldolgozásának módszertanát és lehetőségeit. Az itt olvasható három publikáció akár ötletadó is lehet a szemantika iránt érdeklődő diákok számára abban a tekintetben, hogy milyen irányban indulhatnak el egy kutatói pálya felé.

Lőrincz Julianna tankönyve tehát sikerrel valósítja meg a bevezetőben vállalt célkitűzést: átfogó képet ad a szemantika alapkérdéseiről, ugyanakkor kitekintést nyújt annak legmodernebb irányzataira is. Módszertani szempontból feltétlenül indokolt a szójelentésre való fókuszálás, hiszen innen lehet továbblépni a nagyobb nyelvi egységek

(mondat, szöveg) jelentéstani kérdéseinek tárgyalása felé. Az utóbbiaknak a lexikai jelentés tárgyalásához hasonló részletes kibontását nyilvánvalóan csak egy nagyobb terjedelmű munka tette volna lehetővé. Az első kiadást követő későbbi kiadások módot adnak majd az első kiadásba bekerült néhány tipográfiai hiba (pl. metanyelvi elemek kiemelésének elmaradása) kiküszöbölésére is. Lőrincz Julianna szemantikai alapismereteket nyújtó könyvét minden nyelvészeti iránt érdeklődő egyetemi hallgató figyelmébe ajánlom.